

ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

Бања Лука, 2024. година

ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

Издавачи:

**Универзитет у Бањој Луци
Факултет безбједносних наука**

Булевар војводе Живојина Мишића 10 а
78000 Бања Лука, Република Српска
Тел: +387 51 333 603
<https://fbn.unibl.org/>

**Криминалистичко-полицијски
универзитет**

Цара Душана 196
11080 Земун, Србија
Тел: +381 11 3161-444

<http://www.kpu.edu.rs/cms/>

Е-адреса часописа: casopis@fbn.unibl.org

Интернет адреса часописа: <https://fbn.unibl.org/casopis/>
<http://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=2637-3076>

Главни и одговорни уредник:

Предраг Ђеранић
Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука, Бања Лука, Република Српска, БиХ

Замјеник главног и одговорног уредника:

Ненад Радовић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија

Извршни уредници:

Ивана Бјеловук, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Велибор Лалић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци,
Република Српска, БиХ

Чланови редакције:

Дарко Паспаљ, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ
Оливер Бакрески, Филозофски факултет, Универзитет Свети Ђирило и Методије, Скопље, Република Сјеверна Македонија
Јана Врућинић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ
Драгана Васиљевић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ
Жељко Никач, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Марија Поповић Манчевић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Марија Тасић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Тамаш Ковач, Лудовика, Факултет за спровођење закона, Лудовика Универзитет за јавну управу, Мађарска
Јохана Фаркас, Факултет за спровођење закона, Лудовика Универзитет за јавну управу, Мађарска
Саболч Мањас, Факултет за спровођење закона, Лудовика Универзитет за јавну управу, Мађарска
Марија Мићовић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Вук Кулић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија

Секретаријат часописа:

Предраг Поповић
Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ

Лектор:

Адријана Митрић

Превод на енглески:

Лидија Николић Новаковић

Штампа:

"ГРАФОМАРК" д.о.о. Лакташи

Тираж: 100

ISSN 2637-3076

Часопис излази два пута годишње

Журнал за безбједност и криминалистику (уписан у Регистар јавних гласила Министарства просвјете и културе Републике Српске, под редним бројем 688)

УВОДНИК

Пред нама је први број Журнала за безбједност и криминалистику, овог пута за 2024. годину, шесту по реду како је овај часопис представљен читалачкој публици. Читаоцима се у овом броју представљају аутори Герман Приоров (Руска Федерација), Милош Милошевић и Ђурица Амановић, у коауторском тексту (Република Србија), те два аутора из Републике Српске, Миле Шикман и Свјетлана Драговић. Области њиховог истраживања су различите, а сви радови су писани на интересантан начин и за ширу публику.

Право освјежење у овом броју часописа представља истраживање Германа Приорова под насловом „Особености виктимолошког понашања студената високошколских установа”. Приоров је, иначе, запослен на Факултету безбједности Државног универзитета просвјете, а из његовог рада се види брига о младим људима, посебно о студентима који „као посебна друштвена група, нарочито оштро осјећају утицај процеса који се одвијају у друштву, мијењајући моделе понашања у складу са новом реалношћу која представља неизбјежни пораст ризика њихове виктимизације”. Аутор је у истраживању, између осталог, користио методу анкетања студентске популације у доби од 17 до 23 године. Закључак до којег је дошао указује да „резултати прегледа руских и страних истраживања у области виктимизације студентске младежи показују пораст овог феномена у студентском окружењу”.

Миле Шикман, у раду „Нови трендови у кријумчарењу кокаина у Европи са освртом на земље Западног Балкана”, указује на експанзију тржишта опојне дроге кокаин у Европи, при чему скреће пажњу да се то односи и на земље, односно, подручје које обхвата појам Западни Балкан. У том контексту, аутор наводи трендове у кријумчарењу попут транспорта кокаина у контејнерима поморским саобраћајем, а истиче и „формирање све већег броја криминалних мрежа”. Оно што је такође забрињавајуће је, наглашава аутор, повезивање „кријумчарења опојне дроге кокаин са насилничким криминалитетом” а што за последицу има, између осталог, и тешка убиства. Рад проф. др Миле Шикмана је интересантан, актуелан и оперативно користан за оне који се сузбијањем кријумчарења наркотика професионално баве.

И у овом броју часописа *Журнал за безбједност и криминалистику* јављају се Ђурица Амановић и Милош Милошевић, аутори чији смо рад под називом „Правци развоја, функције и стратешки циљеви спорта и специјалног физичког образовања у полицији Србије” већ објавили. У овом броју представљен је њихов рад под називом „Додаци исхрани и спорту у

специјалном физичком образовању”. Аутори су се бавили употребом суплемената што је, по њима, „назаобилазна пракса не само када су у питању спортисти, рекреативци, већ и професионалци у полицији и војсци”. Њихова основна теза, а и закључак, гласи како је неспорно да „избалансирана исхрана и додатно суплементирање витамина, минерала, елемената у траговима, нискомолекуларних протеинских препарата, аминок и масних киселина представља фактор оптималног учинка и здравља како спортисте тако и полицајца”, али и да „упркос растућим истраживањима спортске исхране, што је у овом раду посебно истакнуто, остају многа отворена питања везана за додатке исхрани, која се морају истражити”. Опрез истраживача је за сваку похвалу, а резултати до којих су дошли су занимљиви и онима који се спортом више не баве или су просто конзументи појединих суплемената (на примјер, кофеина).

Свјетлана Драговић, у тесту „Препознавање лица и предмета од стране свједока” указује да је свједочење дужност свих грађана и да „обухвата низ обавеза, међу којима је и обавеза свједока да да исказ”. У том контексту, ауторка истражује препознавање лица и предмета које је „могућа, али не и нужна радња у оквиру саслушања свједока”. Веома је важно, истиче ауторка, „у оквиру саслушања свједока, утврђивање способности перцепције свједока, утврђивање услова у којима су лице, односно, предмет, опажени; правилан одабир лица, односно, предмета који ће бити предочени; обезбјеђење услова (амбијента) предочавања; обезбјеђење фотографија у случају посредног препознавања. Ово истраживање се завршава истицањем потребе за судско-психолошким вјештачењем свједока с обзиром на то да је „препознавање много више од тврдње свједока да међу предоченим препознаје раније виђен објекат”.

На крају овог броја, дат је приказ књиге Предрага Поповића „Стратегија у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину” из пера Драгомира Јовичића.

Ни у шестој години часопис Журнал за безбједност и криминалистику не посустаје у објављивању квалитетних и оперативно корисних радова у свим сегментима наука безбједности.

Главни и одговорни уредник
Др Предраг Ђеранић

САДРЖАЈ

Уводник	5
<i>Герман Приоров</i> Особености виктимолошког понашања студената високошколских установа.....	9
<i>Миле Шикман</i> Нови трендови у кријумчарењу кокаина у Европи са освртом на земље Западног Балкана	21
<i>Ђурица Амановић; Милош Милошевић</i> Додаци исхрани у спорту и специјалном физичком образовању	39
<i>Свјетлана Драговић</i> Препознавање лица и предмета од стране свједока.....	51
<i>Драгомир Јовичић</i> Приказ монографије аутора доц. др Предрага Поповића „Стратегија у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину”...	59
Упутство ауторима	63
Упутство рецензентима.....	71

ОСОБЕНОСТИ ВИКТИМОЛОШКОГ ПОНАШАЊА СТУДЕНАТА ВИСОКОШКОЛСКИХ УСТАНОВА

Прегледни научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2401009P	COBISS.RS-ID 141361153	УДК 343.966:378.147-057.175
---------------------------------	------------------------	-----------------------------

Герман Приоров¹

Државни универзитет просвјете, Факултет безбједности,
Москва, Руска Федерација

Апстракт: Социјално-политички и економски проблеми посљедњих година утичу на све аспекте живота младих људи, посебно на њихову свијест и понашање. Студенти, као посебна друштвена група, нарочито оштро осјећају утицај процеса који се одвијају у друштву, мијењајући моделе понашања у складу са новом реалношћу која представља неизбјежни пораст ризика њихове виктимизације. Циљ рада је истраживање и уопштавање резултата савремених истраживања виктимизирајућих понашања студената. Разматрају се фактори виктимизирајућег понашања студената виших образовних установа у савременом друштвеном окружењу. Овај рад је извршен у оквиру кабинетског истраживања, заснованог на прегледу научне литературе, као и са примјеном метода анкетања студентске популације у доби од 17 до 23 године. Резултати истраживања издвојили су групу студената склоних виктимизацији за које су карактеристични: дезадаптивни стил реаговања; песимистичка оцјена својих животних перспектива; преживљавање комплекса непотпуности. Уопштени су резултати истраживања фактора настанка виктимизације и виктимолошког доприноса студената виших образовних установа у условима трансформација савременог система руског образовања и њихове способности, које омогућавају личностима да се супротставе виктимизирајућем утицају спољне или унутрашње средине.

Кључне ријечи: виктимизирајуће понашање, студент, виктимизација, фактори виктимизације, жртва, образовна средина, више училиште.

УВОД

Негативни друштвено-политички и економски процеси посљедњих година неизбјежно су довели до повећања ризика од виктимизације студентске популације. Особености њиховог транзитног доба, недостатак животног искуства и потешкоће у избору животне позиције у великој мјери одређују специфичност понашања. На виктимизацију студената такође утиче много

¹ Аутор за кореспонденцију: др Герман Приоров, Државни универзитет просвјете, Факултет безбједности, Москва, Руска Федерација. Имејл: h.priorov@gmail.com

друштвених проблема: материјални, проблеми запошљавања и тржишта рада, интернет зависност, проблеми са здрављем (Возмилкина, 2016: 45). Са-времени услови карактеришу висок ниво погоршања физичког и менталног здравља студената, повезаног са промјеном обрасца живота младих људи: неправилном исхраном, недовољном физичком активношћу, непридржавањем потребног режима за њихов узраст. Истраживање које је спровела Руска академија образовања, у којем је учествовало скоро 22 хиљаде студената првих година из 22 универзитета у осам федералних округа, показало је присуство емоционалних проблема код 20,9% брџоша, који су повезани са повећаном узбуђеношћу, склоностима ка депресији, честим промјенама расположења, анксиозношћу. Поремећаји понашања примијећени су код 8,7% студената. Емоционални стрес и напетост студенти често ублажавају путем штетних навика (Соколова, 2022). Нажалост, многи студенти могу бити изложени различитим облицима насиља како у образовној организацији тако и ван ње. Понекад колеге, а понекад и наставници, упућују увреде и тиме понижавају част и достојанство студената. Будући да су у високошколским установама претежно млади људи са још увијек неформираном психиком, непоштовање према њима, грубост и кршење њихових права може изазвати реакцију која није адекватна, или довести до озбиљне деформације личности. Поремећаји у међуљудским односима између студената или студената и наставника могу довести до развоја конфликта и повећања виктимизације личности студената (Фролова & Байгужина, 2019: 7). Пораст корисника интернета све више утиче на начине комуникације људи. Према подацима наведеним у извјештају Digital 2023 Global Overview Report, у јануару 2023. године, у Русији је 73,3% укупног становништва користило друштвене мреже (PR.STUDENT, 2023). Коришћење сајтова друштвених мрежа стално добија популарност, посебно међу младима, јер су друштвене мреже интерактивније од традиционалних средстава комуникације. Међутим, ова форма комуникације није само позитивна. Снажан утицај на психу младих људи има разнолика информација коју они најчешће добијају путем интернета и друштвених мрежа. Информационо-психолошки утицај на младе формира одређене идеолошке (друштвене) идеје, погледе, увјерења, изазивајући позитивне или негативне емоције, осјећаје и чак масовне реакције, обликујући стабилне представе (Крысько, 2022: 235). Интензивна и неконтролисана употреба интернета од стране студената, припадност одређеним социјалним групама на друштвеним мрежама, приказивање приватног живота и размјена различитих информација утичу на унутрашње стање младих људи у одређеним околностима, активирајући непријатељске мисли, негативан афект и повећану узбуђеност (Kokkinos & Antoniadou, 2019). Због својих особина по годинама и друштвеног статуса, студенти у поређењу са другим старосним групама имају висок ризик од учешћа у cyber-bullying-у или постају жртве кибернетичког криминала. Студенти универзитета често су активни корисници друштвених мрежа, а жртве кибернетичког насиља често постају тинејџери и млади људи који имају посебне особине личности и суочавају се са различитим социјалним тешкоћама. Међутим, иако

се ниво насиља на друштвеним мрежама међу овом старосном групом значајно разликује, резултати већине истраживања показују да значајан број студената постаје жртва и/или починилац кибернетичког насиља (Kokkinos & Saripanidis, 2017). Овај облик насиља може прерасти у прогањање, што доводи до виктимизације која може бити физичка, односи се на односе и/или вербална (Gómez-Galán, Lázaro-Pérez, & Martínez-López, 2021). У многим истраживањима се примјећује да се као резултат сталног злостављања јављају проблеми са формирањем социјално-адаптивног потенцијала студената у високошколским установама, што може довести до значајних промјена у њиховим личним карактеристикама, али са изражено негативним приступом. Очекивање сталне агресије од стране блиског окружења у универзитету може довести до тога да студенти у будућности пренесу своје негативно искуство комуникације у ново окружење, поново успостављајући насилне интеракције, укључујући и професионалне и породичне сфере (Андронникова, 2015; Дейнека, Духанина, & Максименко, 2020; Решетников, 2009). Осјећај нелагодности такође утиче на смањење академских резултата студената који су изложени злостављању. Они чешће пропуштају часове, имају ниже образовне резултате, а такође са већом вјероватноћом одустају од школовања или прелазе у друге универзитете (UNESCO, 2019). Већина студената су недовољно материјално обезбијеђени, али без довољног радног искуства, често остају непотребни на тржишту рада или су приморани да раде за ниску плату, а њихови приходи само омогућавају одржавање тренутне потрошње. Жеља да се ослободе финансијске зависности од родитеља доводи до тога да студенти универзитета постају жртве различитих превара, углавном путем интернета. На примјер, према подацима стручњака компаније Group-IB, преваре чине 73% свих злочина на интернету, а највећи дио отпада на превару (56%), при чему жртве саме откривају податке свог банковног рачуна или преносе новац преварантима (ПРАЙМ, 2021). Кибернетички преваранти стално смишљају нове начине преваре људи: понуде брзог и лаганог зарађивања, добијања награда и сл. На примјер, у прољеће 2023. године преко порука су организоване масовне понуде за брзо зарађивање на интернету путем једноставног посла. Преваранти су нудили да пишу рецензије за различите производе и услуге за интернет продавнице, да пишу позитивне рецензије, лајкове за производе. За то су обећавали да ће платити пристојну суму, али за пренос новца било је потребно послати број банковног рачуна (Игнатов, 2023). Кибернетички преступници увијек траже начине за брзо зарађивање новца. Већ неколико година користе WhatsApp и Telegram како би организовали давање новчаних награда и поклона. Већ неколико година, корисници друштвених мрежа добијају поруке о добитку на лутрији са потребом да плате малу суму као проценат од износа добитка, млади људи учествују у chat собама у порукама, гдје се додјељују разне награде, за чије добијање је претходно потребно платити услуге доставе и других сличних преварантских схема (Московская область 24, 2024; Без-Формата, 2023). Према аналитичком извјештају Министарства унутрашњих послова Руске Федерације за јануар–новембар 2023. године, број кривичних

дјела почињених коришћењем информационо-телекомуникационих технологија повећао се за 30,8% у поређењу са истим периодом 2022. године (Министарство внатрешних дел Руска Федерације, 2023). Међутим, тачно мјерење броја кибернетичких преступа је немогуће, јер њихове жртве ријетко пријављују да су постале жртве превараната. Истраживања криминала на интернету показују да правосудни органи обавјештавају о виктимизацији услед кибернетичких преступа мање од 20% жртава. Разлог томе може бити страх од тога да постану предмет исмијавања од стране околине, осјећај срамоте или непријатности (Ищук, Пинкевич, & Смољянинов, 2021: 99).

Циљ овог рада је проучавање и сумирање резултата савремених истраживања виктимолошког понашања студената. Адолесценција је фактор који повећава степен виктимолошке рањивости студената, али тип виктимолошког доприноса у великој мјери зависи од степена социјализације личности младе особе. Стога је важно проучавање карактеристика виктимолошког понашања студената и откривање унутрашњих особина личности које могу бити узроци њихове виктимизације, а које под одређеним спољним околностима могу да се манифестују код њих.

МЕТОДОЛОГИЈА

Ова студија је спроведена у оквиру кабинетског истраживања, заснованог на прегледу међународне и руске научне литературе. Као метод истраживања, коришћена је теоријска анализа руских и међународних публикација, постављених на електронским библиотекама ScienceDirect, Jstor, Google Scholar, CyberLeninka, eLIBRARY.RU и другима, претражујући кључне ријечи: „виктимизација студената“, „фактори виктимизације, тј. понашања студената“, „особине виктимолошког доприноса студената“. Посебна пажња у анализи посвећена је тражењу чланака који описују истраживања коришћењем модела и релевантних упитника. Такође, истраживања су спроведена примјеном методе анкетирања студентске популације узраста од 17 до 24 године са три факултета (Факултета безбедности животне средине, Факултета предшколског, основног и специјалног образовања и Факултета физичког васпитања и спорта) Државног универзитета просвећивања, у укупном броју од 198 испитаника. Због малог броја анкетираних студената, овај рад не претендује на било какво научно генерализовање, већ одражава само неке трендове у контексту разматране проблематике.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Посебна пажња у међународним и руским истраживањима виктимизације студената посвећена је феномену насиља међу вршњацима. Истраживачи истичу основне негативне посљедице овог феномена: осјећај анксиозности, депресија, стање емоционалне и физичке напетости, ниска самопоуздања жртава. Чешће су изложени насиљу студенти нижих година

студија, јер управо у том периоду млади људи пролазе кроз прву кризну тачку која је прекретница у њиховом животу, повезана са потребом за изградњом новог модела самосталног понашања и начина живота (Бондарев, 2013: 7). У последњих неколико година, многи аутори често дискутују о дигиталном насиљу (кибернетичко малтретирање или интернет злостављање). Ова форма насиља често се остварује коришћењем друштвених мрежа и омогућава вршење психичког притиска на жртву. Негативан утицај комуникације на друштвеним мрежама подстиче студенте на ризична и неосмишљена понашања која могу довести до опасних критичних животних ситуација (Биктагирова et al., 2019). У истраживањима виктимизације у студентском окружењу може се издвојити неколико праваца. Правац је повезан са проучавањем виктимолошког доприноса жртава виктимизације које су се суочиле са интернет злостављањем. На примјер, циљ истраживања (Kowalski et al., 2012) било је проучавање жртава кибернетичког насиља. Резултати истраживања показали су да је више од 30% студената први пут суочено са кибернетичким застрашивањем током студија на универзитету. При томе, није било родне разлике у вези са виктимизацијом међу испитаницима, осим код корисника on-line игара, гдје су мушкарци имали виши ниво рањивости у поређењу са женама. Жртве кибернетичког застрашивања чешће су доживљавале емоционално сагоријевање, слабљење мотивације за учење и губитак самопоуздања. Занимљиво је истраживање спроведено на основу модела опште агресије (Kokkinos & Antoniadou, 2019), чији је циљ био истраживање везе између неколико индивидуалних и контекстуалних промјенљивих: приврженост, личне карактеристике, фреквенција коришћења интернета, проблематично коришћење интернета, on-line отвореност, усамљеност, психопатологија и кибернетичка виктимизација. Истраживање је спроведено међу студентима грчког универзитета, у којем је учествовало 175 студената. Резултати су показали да активни корисници интернета имају специфичне особине личности и суочавају се са различитим социјалним тешкоћама и психопатолошким симптомима. Још једно истраживање о искуству кибернетичког застрашивања студената основних студија спроведено је на истраживачком универзитету у САД (Burne, 2021). У овом истраживању, у којем је учествовало 459 студената, коришћен је показатељ виктимизације. Резултати истраживања показали су да жртве кибернетичког насиља врло ријетко траже подршку од професора и особља универзитета, већ умјесто тога користе техничка средства за превазилажење проблема, попут блокирања нападача, мијењања поставки приватности и других. Међутим, то често доводи до њихове изолације од on-line заједнице, а касније може довести до релативно стабилног деформитета личности, депресије, поремећаја у сфери контаката са другим људима.

Утицај зависности од друштвених мрежа, кибернетичког застрашивања и кибернетичке виктимизације међу студентима, сагледан из различитих социодемографских карактеристика, истраживан је на Медицинском факултету Универзитета Yozgat-Bozok у Турској (Çimke & Cerit, 2021). У истраживању је учествовало 518 студената. За прикупљање података коришће-

ни су образац личних информација припремљен од стране истраживача, скала зависности од друштвених мрежа, скала кибервиктимизације и скала вршњачког насиља. Резултати истраживања показали су да је зависност од друштвених мрежа већа код дјевојака, док су мушкарци чешће жртве кибернетичког насиља. Такође, резултати истраживања показују да је зависност од друштвених мрежа већа код студената који су свој васпитни стил оцијенили као неконзистентан и неуравнотежен, као и код оних који су навели агресивне особине личности. Такође, различита истраживања спроведена међу студентима страних универзитета посвећена су различитим проблемима менталног здравља код жртава кибернетичког насиља, укључујући депресију, повлачење у себе, страх и анксиозност (Alrajeh et al., 2021; Ho, Li, & Gu, 2020; Yildiz Durak & Sariterpeci, 2020). Анализа истраживања руских научника последњих година, посвећених кибернетичком насиљу и кибернетичкој виктимизацији међу студентима, показује пораст овог феномена у студентској средини. На примјер, истраживање спроведено међу 125 студената из четири руска универзитета (Тельшева & Гордеева, 2023) показује широку распрострањеност кибернетичког насиља међу студентима. Према спроведеној анкети, 90,4% студената је дошло у контакт са интернет малтретирањем, док се 3,2% константно излаже кибернетичком малтретирању. Један од разлога ширења интернет малтретирања на универзитетима, према мишљењу Т. А. Заглодина и Л. Е. Панкратове (Заглодина & Панкратова, 2021), јесте свеprisутна интеграција интернет технологија у образовни процес. Прегледно социолошко истраживање је спроведено 2021. године на Руском државном професионално-педагошком универзитету. Анализа резултата је показала да се 26% испитаника суочило са интернет малтретирањем у студентском окружењу. Студенти који живе одвојено од родитеља се три пута чешће суочавају са мрежном агесијом. Такође, анализа резултата анкете је показала да су неки наставници универзитета понекад били агресори. Слични резултати су добијени у анкети студената три факултета Државног универзитета просвећивања у узрасту од 17 до 24 године, спроведеној у јесен 2023. године. Истраживање о виктимизацији испитаника показало је да око 23% студената показује зависност од друштвених мрежа, при чему су дјевојке највише зависне (67%). Са агесијом на друштвеним мрежама током студирања суочило се 17% дјевојака и 8% младића.

Друго, правац проучавања виктимизације у студентском окружењу повезан је са утврђивањем учесталости излагања студената малтретирању, идентификацијом профила насилника, реакцијом жртава и посљедицама насиља које доводе до њихове виктимизације, као и анализом родне разлике у виктимизацији. Истраживање које су спровели научници (Pörhölä et al., 2020) било је усмјерено на проучавање жртава вршњачког насиља међу студентима и наставницима. Истраживања су спроведена међу студентима 47 универзитета у Аргентини, Естонији, Финској и Сједињеним Америчким Државама. Резултати истраживања су показали да значајан број студената доживљава малтретирање током школовања од стране својих колега и/или особља универзитета. Највиши ниво виктимизације и вршњачког насиља

међу студентима био је у Аргентини (25,2% укупног броја испитаника) и САД (11,9%), док је био најнижи у Финској (5,3%) и Естонији (2%). Виктимизација од стране особља универзитета била је највише заступљена у Естонији (16,2%), Аргентини (9,5%) и САД (8,9%), а мање у Финској (6,5%). Најраспрострањенији облик малтретирања у свим земљама били су вербални (напади ријечима, исмијавање или критика повезана са личним карактеристикама, социјална дискриминација). Већина облика малтретирања, укључујући физичко насиље или оштећење имовине жртве, била је забиљежена међу испитаницима у САД. Родне разлике у улози малтретирања такође су се разликовале у различитим земљама. Дјевојке су биле чешће жртве малтретирања од стране мушкараца само на универзитетима у Финској, док су у Аргентини, Естонији и САД мушки студенти чешће постајали жртве вршњачког насиља. Такође, интересантна су истраживања која су посвећена малтретирању у шпанским универзитетима, чији је циљ проучавање малтретирања у студентској средини, као и његова типологија, обим и прогностички фактори (Gómez-Galán, Lázaro-Pérez, & Martínez-López, 2021). Главни резултати истраживања показују да је вршњачко насиље међу студентима најчешће релационо и вербално. Физичко насиље међу студентима доводи до осуде вршњака и отпора насилнику, и ријетко се појављује на универзитетима. Такође, истраживање је открило родну специфичност предиспозиција ка виктимном понашању: дјевојке чешће пате, јер су младићи склони преузимању улоге насилника и ријетко пате. Слични резултати добијени су у истраживањима спроведеним у образовним институцијама Португала (Sinkkonen, Puhakka, & Meriläinen, 2014). Родна анализа виктимизације такође се разматра у истраживањима која је спровео Arakelyan K. N. (Аракељан, 2014), чији су резултати показали да су младићи склонији самоповређујућем и самоуништавајућем понашању, док су дјевојке склоније зависном и беспомоћном понашању.

Треће, правац истраживања је везан за проучавање сексуалне виктимизације међу студентском популацијом. Овај вид виктимизације чешће је присутан код студената прве године, јер у том периоду млади пролазе кроз промјене у свом свјетоназору, јавља се потреба за емоционално-повјерљивом комуникацијом која је повезана са жељом за успостављањем блиских односа са околином. Ово је потврђено и резултатима истраживања студената Државног универзитета за просветитељство. Ако око половине студената првих година (углавном дјевојака) доживи сексуално узнемиравање од стране својих колега (углавном вербално), онда на старијим годинама ово има спорадичан карактер. Распрострањеност сексуалне виктимизације међу студентском популацијом, као озбиљан друштвени проблем, описана је у истраживању Klassen i Shipunove (Классен & Шипунова, 2013), гдје су анализирани резултати истраживања из иностранства и у Русији. У овом истраживању такође се истиче и проблем насиља у интерперсоналним интимним односима, чије жртве могу бити не само дјевојке већ и младићи. Један од разлога високих стопа распрострањености сексуалне виктимизације међу студентском популацијом јесте њихов специфичан стил живота (Ши-

пунова, 2011). Такође, проучавање фактора ризика виктимизације интерперсоналног насиља у студентском окружењу у зависности од социјалне припадности (учешће у спорту, студентским удружењима, програмима студирања у иностранству, различите студентске организације) анализирано је у истраживању спроведеном међу студентима колеџа од стране научника из САД (Swan, Mennicke, Magnuson, & MacConnie, 2020). Резултати истраживања су показали да је скоро двије трећине учесника анкете пријавило бар један облик виктимизације од интерперсоналног насиља, међу којима су најчешћи облици сексуално узнемиравање, прогањање од стране вршњака и психичко насиље над партнером. О распрострањености насиља од стране интимног партнера међу студентима говоре и подаци истраживања спроведеног на шест универзитета у САД (Cho et al., 2020). Проучаване су родне разлике, потрага за помоћи и њихови резултати, при чему су кључне промјенљиве укључивале виктимизацију од стране интимног партнера, посљедице, тражење помоћи и резултате. Анализа је показала виши ниво виктимизације међу девојкама, што је довело до веће стопе депресије и погоршања физичког и менталног здравља.

Анализе истраживања, спроведене како од стране руских тако и страних научника, показују да виктимолошки допринос студената зависи од социјално-психолошких карактеристика. Користећи методологију предложену у истраживању S. A. Falkine (Фалкина, 2014), могу се идентификовати различите групе виктимизираних студената, којима су карактеристични неадаптивни стил реаговања и песимистичка процјена својих животних перспектива. Прва група обухвата студенте агресивног типа виктимизирајућег понашања. То су млади људи који имају висок ниво интернет зависности, покушавају себе да остваре на друштвеним мрежама, често изазивајући конфликтне ситуације и показујући агресију према другим корисницима, склони су cyber-bullyingu, због чега сами доспијевају у опасне ситуације, постајући жртве интернет криминала. Друга група обухвата студенте активног типа, склоних ризику, неосмишљеном и самоуништавајућем понашању. Воле да дијеле информације и фотографије које се тичу готово свих сфера свог живота. На друштвеним мрежама и у стварном животу често ступају у контакт са непознатим особама, због чега могу постати жртве насиља, укључујући и сексуално. Трећа група обухвата иницијативну студентску младеж са хипер-социјалним виктимизирајућим понашањем. Такви млади људи показују принципијелност, нетолеранцију према неправди, осјетљивост, због чега могу постати жртве криминалних радњи агресора и превараната. Четврта група је пасивног типа. Често су то студенти склони зависном, беспомоћном понашању, чије индивидуалне особине могу бити неспособност доношења самосталних одлука у непознатој ситуацији или понашање формирано под утицајем васпитних стратегија родитеља. Недостатак осјећаја социјалне подршке и припадности друштву често их чини жртвама насиља, не пружајући отпор. Пета група студената су некритичног типа, неспособни да правилно процијене животне ситуације, наивни и склони импулзивним поступцима. Такви млади људи често постају жртве насиља, разних облика

превара, а због неспособности за критичко размишљање, могу оправдати криминалне радње, излажући себе опасности.

ЗАКЉУЧАК

Резултати прегледа руских и страних истраживања у области виктимизације студентске младежи показују пораст овог феномена у студентском окружењу. Студентска младеж, као посебна социодемографска категорија, склонија је самопројени, сталној потрази за животним путем и ставом, тежњи ка новим идејама, високој интензивности комуникације, због чега често испољава осјећај анксиозности, усамљености, што у великој мјери одређује особености њиховог понашања. Анализа истраживања показује да су студентима својствене социопсихолошке карактеристике које одређују склоност ка виктимном понашању (Стуколова & Волкова, 2016). У раду су сумирани резултати истраживања фактора настанка виктимности и виктимног понашања студената високошколских установа. Условно су издвојена три правца истраживања виктимизације у студентском окружењу. Правац истраживања повезан с проучавањем виктимизирајућег понашања студената који су се сусрели с интернет насиљем које често доводи до различитих проблема менталног здравља код жртава cyber-bullying-а, укључујући депресију, повлачење у себе, страх, анксиозност. Други правац је повезан с одређивањем учесталости и распрострањености различитих облика насиља над студентима, идентификацијом профила починилаца насиља, реакцијом жртава и посљедицама насиља које доводе до њихове виктимизације, као и анализом родно-специфичних разлика у виктимизацији. Трећи правац истраживања повезан је с проучавањем сексуалне виктимизације студентске младежи и њених посљедица. Резултати спроведеног истраживања омогућили су идентификацију пет група студената, које имају своје карактеристичне психолошке особине и склоност ка виктимном понашању. Ово помаже разумијевању специфичности формирања виктимног понашања међу студентском младежи, а идентификоване карактеристике могу помоћи у одређивању правца у потрази за радом усмјереним на превенцију виктимности у студентском окружењу.

ЛИТЕРАТУРА

- Alrajeh, S. M., Hassan, H. M., Al-Ahmed, A. S., & Alsayed Hassan, D. (2021). An investigation of the relationship between cyberbullying, cybervictimization and depression symptoms: A cross sectional study among university students in Qatar. *PloS one*, 16(12), e0260263.
- Byrne, V. L. (2021). Blocking and self-silencing: Undergraduate students' cyberbullying victimization and coping strategies. *TechTrends*, 65(2), 164–173.

- Cho, H., Seon, J., Choi, G. Y., An, S., Kwon, I., Choi, Y. J., & Yun, S. H. (2020). Gender differences in intimate partner violence victimization, help-seeking, and outcomes among college students. *Advances in Social Work, 20*(1), 22–44.
- Çimke, S., & Cerit, E. (2021). Social media addiction, cyberbullying and cyber victimization of university students. *Archives of psychiatric nursing, 35*(5), 499–503.
- Gómez-Galán, J., Lázaro-Pérez, C., & Martínez-López, J. Á. (2021). Trajectories of victimization and bullying at university: Prevention for a healthy and sustainable educational environment. *Sustainability, 13*(6), 3426.
- Ho, T. T. Q., Li, C., & Gu, C. (2020). Cyberbullying victimization and depressive symptoms in Vietnamese university students: Examining social support as a mediator. *International Journal of Law, Crime and Justice, 63*, 100422.
- Kokkinos, C. M., & Antoniadou, N. (2019). Cyber-bullying and cyber-victimization among undergraduate student teachers through the lens of the General Aggression Model. *Computers in Human Behavior, 98*, 59–68.
- Kokkinos, C. M., & Saripanidis, I. (2017). A lifestyle exposure perspective of victimization through Facebook among university students. Do individual differences matter?. *Computers in Human Behavior, 74*, 235–245.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Reese, H. H. (2012). Chapter 14 Cyber bullying among college students: Evidence from multiple domains of college life. In L.A. Wankel & Wankel, C. (Eds.). *Misbehavior online in higher education* (pp. 293–321). Emerald Group Publishing Limited.
- Pörhölä, M., Cvancara, K., Kaal, E., Kunttu, K., Tampere, K., & Torres, M. B. (2020). Bullying in university between peers and by personnel: Cultural variation in prevalence, forms, and gender differences in four countries. *Social Psychology of Education, 23*(1), 143–169.
- PR.STUDENT (16. 2. 2023). Digital 2023: статистика аудитории интернета и соцсетей в России. Новости индустрии. Retrieved December 15, 2023, from <https://www.prstudent.ru/research/digital-2023-statistika-auditorii-interneta-i-socsetej-v-rossii>.
- Sinkkonen, H. M., Puhakka, H., & Meriläinen, M. (2014). Bullying at a university: students' experiences of bullying. *Studies in higher education, 39*(1), 153–165.
- Swan, L. E., Mennicke, A., Magnuson, A., & MacConnie, L. (2021). Social risk factors for interpersonal violence victimization among college students: Findings from a mixed-gender sample. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 30*(5), 605–624.
- UNESCO. (2019). Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying; UNESCO: Paris, France. Retrieved March 16, 2024, from <https://doi.org/10.54675/TRVR4270>.
- Yildiz Durak, H., & Saritepeci, M. (2020). Examination of the relationship between cyberbullying and cyber victimization. *Journal of Child and Family Studies, 29*, 2905–2915.

- Андронникова, О. О. (2015). Теоретический анализ основных современных теорий виктимизации, разработанных в рамках зарубежной науки. *СибСкрипт*, 4(64), 54–57.
- Аракелян, К. Н. (2014). Опыт пережитого насилия и склонность к виктимному поведению подростков: гендерный аспект. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*, 4, 58–65.
- БезФормата (2023, 22 апреля). Поверила в удачу: жительница Саяногорска платила за липовый выигрыш в лотерее. Retrieved January 13, 2024, from <https://abakan.bezformata.com/listnews/sayanogorska-platila-za-lipoviy-viigrish/116509152/>.
- Биктагирова, Г. Ф., Валеева, Р. А. Дроздикова-Зарипова, А. Р., Калацкая, Н. Н., & Костюнина, Н. Ю. (2019). Профилактика и коррекция виктимного поведения студенческой молодежи в Глобальной сети Интернет: теория, практика. Казань: Отечество.
- Бондарев, А. С. (2013). Правовое самовоспитание как самостоятельный вид субъектно-субъектной правовой социализации. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*, 2(20), 7–16.
- Возмилкина, Е. Н. (2016). Социальные проблемы современной Российской молодёжи. Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания, 31, 45–50.
- Дейнека, О. С., Духанина, Л. Н., & Максименко, А. А. (2020). Кибербуллинг и виктимизация: обзор зарубежных публикаций. *Перспективы науки и образования*, 5(47), 273–292.
- Заглодина, Т. А., & Панкратова, Л. Э. (2021). Кибербуллинг в образовательном процессе: опыт исследования в студенческой среде. *Инновационная научная современная академическая исследовательская траектория*, 3(6), 53–63.
- Игнатова, О. (2023, 05. апреля). Закручивают лайки: Мошенники придумали новый способ обмана россиян. *Российская газета*. Retrieved December 17, 2023, from <https://rg.ru/2023/04/05/zakruchivaiut-lajki.html>.
- Ищук, Я. Г., Пинкевич Т. В., & Смольянинов Е. С. (2021). Цифровая криминология: учебное пособие. Академия управления МВД России.
- Классен, Н. О., & Шипунова, Т. В. (2013). Стиль жизни студенческой молодёжи и сексуальная виктимизация. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*, 2, 166–173.
- Крысько, В. Г. (2022). *Социальная психология: учебник для бакалавров*. Москва: Юрайт.
- Министерство внутренних дел Российской Федерации. (2023). Краткая характеристика состояния преступности в Российской Федерации за январь - ноябрь 2023 года. Retrieved December 21, 2023, from <https://мвд.рф/reports/item/45293174/>.
- Московская область 24 (2024, 13 января). Студентка МГУ стала жертвой мошенников. Retrieved January 13, 2024 from <https://mo-24.ru/studentka-mgu-stala>

zhertvoj-moshennikov/?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop (дата обращения 13.01.2024).

- ПРАЙ (2021, 10 июня). Названы самые распространенные схемы мошенничества в интернете. Retrieved December 11, 2023, from <https://1prime.ru/society/20210610/833897958.html>.
- Решетников, О. П. (2009). Проблема формирования социально-адаптационного потенциала будущего специалиста сферы культуры и искусств. *Культурная жизнь Юга России*, 4, 13–16.
- Соколова, М. (2022, 15. сентября). Больше 20 процентов первокурсников нуждаются в психологе. Электронное периодическое издание «Парламентская газета». Retrieved December 12, 2023, from <https://www.pnp.ru/social/bolshe-20-procentov-pervokursnikov-nuzhdayutsya-v-psikhologe.html>.
- Стуколова, Л. С. & Волкова, Н. С. (2016). Психологические основы виктимности личности в юношеском возрасте. *Символ науки*, 7-2(19), 124–126.
- Тельшева В. А., & Гордеева Е.Н. (2023). Исследование кибербуллинга в студенческой среде. *Вестник экономики, управления и права*, 16(2), 70–77.
- Фалкина, С. А. (2014). Психологические характеристики подростков, склонных к виктимному поведению в Интернет-сети. *Перспективы науки и образования*, 1(7), 230–236.
- Фролова, Р. И., & Байгужина, О. В. (2019). Стилевые характеристики саморегуляции поведения у студентов с различным уровнем виктимности. *Психология. Психофизиология*, 12(3), 5–16.
- Шипунова, Т. В. (2011). Сексуальная виктимизация студенческой молодежи: гендерный аспект. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*, 4, 420–431.

Рад примљен: 15. 4. 2024.

Рад одобрен: 2. 9. 2024.

НОВИ ТРЕНДОВИ У КРИЈУМЧАРЕЊУ КОКАИНА У ЕВРОПИ СА ОСВРТОМ НА ЗЕМЉЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Прегледни научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2401021S	COBISS.RS-ID 141362177	УДК 343.85:343.575(497-15)
---------------------------------	------------------------	----------------------------

Миле Шикман¹

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ

Апстракт: Протеклу деценију трговина кокаином у Европи је у експанзији. На то указују подаци агенција за спровођење закона о запљенама ове опојне дроге на европском континенту, као и подаци о броју корисника који се континуирано повећава. Оно што је посебно значајно са нашег аспекта јесте укљученост држављана земаља Западног Балкана у ове активности. Процјене међународних организација указују да су ова лица и криминалне групе које су формирали постали главни кријумчари кокаина у Европи. Тако је, колоквијално назван, „Балкански картел” успоставио снажне везе у земљама поријекла и земљама транзита (Јужне Америке) што им је омогућило кријумчарење великих количина кокаина у земље дестинације широм Европе. Подаци које су полицијске агенције прибавиле дешифровањем криптованих начина комуникације (Sky есс., Anom) довели су до актуелних судских поступака у којима се тек разоткривају наведене размјере. Циљ овог рада јесте да се укаже на распрострањеност кријумчарења кокаина у Европи, са освртом на утицај на земље Западног Балкана, узимајући у обзир укљученост држављана ових земаља у ову криминалну активност, као и развој овог тржишта на њеном подручју.

Кључне ријечи: кокаин, опојне дроге, кријумчарење, Европа, Западни Балкан, трендови.

УВОД

Кријумчарење кокаина представља једну од водећих дјелатности глобалног организованог криминалитета са израженим индексом раста². Оно

1 Аутор за кореспонденцију: Миле Шикман, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци. Имејл: mile.sikman@pf.unibl.org

2 Анализа резултата показује да се у оквиру глобалног скорa организованог криминалитета тржиште кокаина и даље повећава, а са индексом раста од +0,30, представља треће најбрже растуће криминално тржиште (кријумчарење људи је највише порасло +0,39, те трговина синтетичким дрогама са индексом раста од +0,33) (Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative] 2023a).

што је специфично за ову опојну дрогу јесте ограничено географско подручје на којем је могуће култивисати биљку коку, а које укључује подручја Колумбије, Перуа и Боливије³. То, заправо, значи да је ово једини регион у свијету гдје се култивише биљка кока и претвара у кока пасту, што је основа опојне дроге кокаин. У том смислу, јасно је да доступност ове дроге зависи од обима њене култивације, с једне стране и кријумчарења широм свијета, са друге стране.

Не треба посебно указивати на штетне посљедице конзумирања кокаина. Оне нису усмјерене само на појединачна лица која користе ову дрогу, нпр. повећани смртни исходи конзумената (Peacock et al., 2021; Rendon et al., 2023), већ и на друштво у цјелини, па тако и на безбједност држава али и региона у цјелини. На наведено указује јасна повезаност илегалне трговине опојним дрогама, нарочито кокаином са високом преваленцијом насилничког криминалитета (Goldstein, 1985), а, самим тим, и степена угрожавања безбједности лица и имовине у тим земљама. Заправо, ово су трендови који су од 1970-их година присутни на америчком континенту (Bagley, 2012; Puyana et al., 2017; International Crisis Group, 2023; Garavito et al., 2024), а сада је евидентно да се прелијевају на европски континент. Земље Западног Балкана⁴ нису искључене из ових трендова, напротив, веома су инволвирану у наведене криминалне активности, тако да се данас означавају као главни кријумчари кокаина у Европи (United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC] 2023b). Наиме, све је више података да су криминалне групе колонијалног назива „Балкански картел” успоставиле снажне везе у земљама поријекла и земљама транзита опојне дроге кокаин у Јужној Америци што им је омогућило кријумчарење великих количина ове дроге у земље дестинације широм Европе.

Узимајући у обзир наведено, предмет овог рада је боље разумијевање нових трендова кријумчарења кокаина у Европи. У том смислу, поставили смо и циљ рада, а то је да се укаже на распрострањеност и начин кријумчарења кокаина у Европи, са освртом на утицај на земље Западног Балкана узимајући у обзир укљученост држављана наведених земаља у ову криминалну активност, као и развој овог тржишта на њеном подручју. У том контексту је постављена и структура рада кроз два главна дијела, са фокусом на следеће:

- анализи контејнерског саобраћаја као доминантног начина кријумчарења кокаина у Европу,
- разматрање улоге криминалних група са подручја Западног Балкана у овим криминалним активностима те

3 Иако се биљка кока налази у већем дијелу Јужне Америке, сорте које садрже кокаин алкалоид (основа за кокаин хидрохлорид), узгајају се и претварају првенствено у наведене три земље (United States Department of Justice, Drug Enforcement Administration, 1991).

4 Западни Балкан је политички термин који означава државе ситуиране на подручју Балканског полуострва и то земље бивше Југославије, изузев Словеније, плус Албанија.

- утврђивање повезаности кријумчарења опојне дроге кокаин са насилничким криминалитетом.

На концу, сврха је да дамо и конкретне препоруке и приједлоге агенцијама за спровођење закона како би на што бољи начин одговориле на наведене изазове и надолazeће пријетње које са собом носи развијање тржишта кокаина и његова повезаност са насилничким криминалитетом.

ТРЖИШТЕ КОКАИНА У ЕВРОПИ

Дугорочни тренд повећања употребе кокаина, који је био привремено заустављен током 2020. године са почетком COVID-19 пандемије, наставио је да се развија од 2021. године и увећао се за више од трећине дотадашње производње⁵ (UNODC, 2023b). То је резултат како експанзије узгоја биљке коке тако и побољшања у процес претварања листа коке у кокаин хидрохлорид (UNODC, 2023a). Повећана понуда кокаина довела је до још веће потражње, што се манифестовало на криминалном тржишту, прије свега, Сјеверне Америке и Европе која су остала два главна тржишта ове врсте опојне дроге⁶ (UNODC, 2023b). Процјењује се да малопродајно тржиште дрога у Европској унији вриједи најмање 30 милијарди евра годишње и, као такво, представља главни извор прихода за организовани криминалитет (Europol, 2024a). Надаље, према подацима Агенције за дроге Европске уније, кокаин је, послије канабиса, друга најчешће коришћена недозвољена стимулативна дрога у Европи, коју је користило око 2,5 милиона одраслих људи (узраста од 15 до 34 године) у посљедњих годину дана (European Union Drug Agency [EUDA], 2024). Дакле, све већа доступност ове врсте опојне дроге резултирала је све већим бројем корисника⁷, које показује тенденције раста. Трендови указују да наведеном погодује и опадање малопродајне цијене кокаина⁸ које је директно повезано са падом „посредничке марже“ (разлика између малопродајних и произвођачких цијена), а која чини највећи дио малопродајног трошка (Storti & De Grauwe, 2009; Storti & De Grauwe, 2008).

5 Ниво производње кокаина достигао је нови рекорд у 2021. години, када је култивисано 2304 тоне чистог кокаина (UNODC, 2023b).

6 Процјене указују да 6.180.000 људи у Сјеверној Америци конзумира кокаин док је у Европи тај број 5.240.000, од чега 640.000 у Источној и Југоисточној Европи (UNODC, 2023b).

7 Наведено је врло илустративно на првим страницама књиге „Нула, нула, нула: како кокаин влада светом“ описао италијански новинар и публициста Роберто Савијано (2014): „Кокаин узима човјек који управо овога часа сједи поред тебе у возу, а ушмркао га је јутрос да би могао да се пробуди, или то пак чини возач аутобуса који те вози кући, зато што мора да ради прековремено, а тешко му је да ради укоченог врата. Кокаин узимају твоји најмилији. Ако не твој отац или твоја мајка, ако не твој брат, онда га узима твој син. Ако не твој син, онда твој шеф...“ (Савијано, 2014: 13).

8 Ипак, треба нагласити да без обзира на „опадање“ цијене кокаина у Европи, ова опојна дрога је и даље скупља него у Сједињеним Америчким Државама. На примјер, килограм кокаина у САД вриједи до 28.000 долара, док тај исти килограм у просјеку вриједи око 40.000 долара, а у различитим дијеловима Европе чак око 80.000 долара (McDermott et al., 2021).

Тржиште кокаина у Европи није равномјерно распрострањено. Тако су 2020. године Белгија са 70 тона заплијењеног кокана, Холандија са 49 тона и Шпанија са 37 тона, чиниле око 73% процијењеног европског укупног износа, док су велике количине заплијењене и у Италији (13,4 тона), Француској (13,1 тона), Њемачкој (11 тона) и Португалу (10 тона) (EUDA, 2022a). Исто тако, од 13 европских земаља које су спровеле истраживања од 2021. године, пет је пријавило веће процјене од њиховог претходног упоредног истраживања, а осам је пријавило стабилан тренд (EUDA, 2024). На наведено утичу многобројни фактори као што су руте кријумчарења кокаина у Европи, затим начини кријумчарења, као и криминалне групе које се баве овом врстом криминалне активности. Управо је кријумчарење опојне дроге кокаин контејнерским поморским саобраћајем утицало на помјерање улазних тачака са Шпаније, на Белгију и Холандију. Исто тако, томе доприноси и чињеница да простор Европе представља подручје транзита према Блиском истоку, Руској Федерацији и Азији (McDermott, Bargent, Held, & Ramírez, 2021). Све ове промјене у производњи, понуди и потражњи нису само чињенице, већ су посљедица глобализације и либерализације трговине која је утицала на тржиште недозвољених дрога. Глобализација је отворила нове путеве и начине за кријумчарење дрогом, а то је за посљедицу имало „отварање” нових тржишта за кориснике кокаина широм свијета, што је опет утицало на цијене илегалних дрога (Bagley, 2012; Bartilow & Eom, 2009; Storti & De Grauwe, 2009; Storti & De Grauwe, 2008).

Поред наведеног, можемо указати на још један растући тренд, а тиче се настојања да се производња кокаина „пресели” на европски континент. Наиме, до сада се, углавном, кријумчарио готов производ, док је тренутно експанзија илегалног преноса кока пасте и кокаинске базе, како би се лабораторијама у Европи производио финални производ кокаин (Voss, 2023; den Held, 2024). Исто тако, све веће заплијене хемикалија⁹ повезаних са производњом кокаина на подручју Европе управо указују на такву могућност (European Union Drug Agency [EUDA], 2022b). У уској повезаности јесте и растући тренд употребе тзв. „крек” кокаина у Европи, при чему су Белгија, Француска и Шпанија евидентирале нагли пораст броја корисника „крека” од 2017. године (UNODC, 2023a).

Руше и начини кријумчарења кокаина у Европи

Како се нужно ради о прекоокеанском транспорту, руте кријумчарења кокаина из Јужне Америке у Европу обухватају поморски и ваздушни саобраћај, а у унутрашњости укључују и друмски саобраћај. Начини кријумчарења условљени су врстом кријумчарења (луке или аеродроми), количином опојне дроге која се кријумчари, као и способностима криминалне организације у кријумчарењу кокаина у Европу.

9 У питању су 53 различите врсте хемикалија као потенцијално повезане са производњом кокаина, које су предмет праћења и надзора (EUDA, 2022b).

Временом, трендови су се мијењали, а данас можемо говорити о доминантном кријумчарењу кокаина путем контејнерског поморског саобраћаја¹⁰, за разлику од ранијег периода када се кријумчарење одвијало другим врстама поморског саобраћаја и реализовало се дијелом на отвореном мору. Више је разлога за ову врсту кријумчарења, а, прије свега, велики обим трговине уопште који се реализује путем лука, затим њихова инфраструктура која омогућава слање и прихват већих пошиљки те, на концу, царински и полицијски надзор који се обавља у лукама, а који управо због обима трговине није на нивоу надзора који се остварује код других врста транспорта¹¹. Заправо, обим ове врсте саобраћаја пружа неограничене могућности криминалним групама које су све више фокусиране на луке с циљем изградње структуре која је уграђена у лучко окружење у смислу коришћења легалне трговине, инфраструктуре и објеката (Van de Bunt, Siegel, & Zaitch, 2014). То значи да су луке „капија и за улазак и одлазак кокаина” (Sergi, 2020), које карактерише мањи ризик за откривање пошиљки као најважнија варијабла коју криминалне групе процјењују¹² (Sampró & Troncoso, 2023: 240). У уској вези са наведеним јесу и „трошкови” контејнерског транспорта који укључују комерцијалне линије, па кријумчари не морају да улажу у брод, већ само „контаминацију” контејнера што су минимални трошкови (Sampró & Troncoso, 2023). Заправо, луке су данас „простор конвергенције легалних и илегалних активности и актера” (Sciarrone, 2019. цитирано према Antonelli, 2021: 169). То је географски простор у којем се стварају „сложени друштвени односи, са компликованом структуром управљања, потешкоћа у координацији између органа и институција (јавних и приватних), израженим вишегодишњим тензијама између трговине и безбједности у лукама, технолошким изазовима, укључујући изазове и ризике безбједности, као што су сајбер безбједност и корупција” (Sergi, Reid, Storti, & Easton, 2021: 1). Наведене „рањивости” представљају кључне предности за кориштење лука за кријумчарење опојне дроге кокаин.

У вези са тим су и луке у земљама Јужне Америке из којих се кокаин транспортује контејнерским бродовима према лукама у Европи¹³. Узимају-

10 На примјер, само у једној заплени у луци Хамбург 2024. године одузето је 35 тона кокаина, чија је тржишна вриједност више милијарди евра, а прије 10 година у овој луци је заплијењено око тона и по кокаина за годину дана (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2024).

11 На примјер, највећа европска лука Ротердам (Холандија) обухвата подручје од 12.500 ха лучког подручја чија је дужина преко 40 км. Проток терета је приближно 438 милиона тона терета годишње, укључујући више од 130.000 контејнера. Годишње у луци исплови око 28.000 поморских пловила и 90.000 пловила за копно (Port of Rotterdam, n. d.).

12 Према резултатима истраживања, то „нису географски најближи, временски најкраћи, нити нужно најјефтиније руте. Такви контраинтуитивни путеве се односе на копнене, ваздушне, рибачке или чак морске путеве који немају очигледно географски или економски смисао и стога омогућавају криминалним организацијама да наставе са извозом дроге уз задржавање ниског ризика за откривање кријумчарења” (Sampró & Troncoso, 2023: 240).

13 Ипак, „последњи трендови показују да широка употреба поморских контејнера за кријумчарење кокаина из земаља поријекла у Јужној Америци чини све тежим да се направи разлика између „одлазних” и „транзитних” подручја” (EUDA, 2022a).

ћи у обзир количине заплијењеног кокаина у европским лукама и у лукама на другим мјестима као главне полазне тачке, идентификоване су луке у Бразилу (око 71 тона), Еквадору (67,5 тона), Колумбији (око 32 тоне), Костарики (20,4 тоне) (EUDA, 2022a), као и луке у Панами, Парагвају, Гватемали, Ел Салвадору, Никарагви и Доминиканској Републици (UNODC, 2023a). Поред наведеног, поједина истраживања сугеришу да су актуелни трендови такви да криминалне организације дају приоритет нетрадиционалним лукама за кријумчарење кокаина из земаља транзита¹⁴ и то: луке Буенос Ајрес (Аргентина), Сан Антонио (Чиле) и Монтевидео (Уругвај), укључујући и приступне путеве који воде до њих (Sampró & Troncoso, 2023). Предност кориштења ових нетрадиционалних лука за кријумчарење кокаина јесте што су под мањом контролом и надзором не само домаћих, већ и међународних ауторитета, за разлику од лука које су већ идентификоване као полазне тачке кријумчарења кокаина. Истовремено, појачане контроле у Колумбији, Перуу и Бразилу у посљедњих од три до пет година довеле су до помјерања рута трговине дрогом ка југу.

Између лука у Јужној Америци и Европе, транзит се обично обавља преко неколико традиционалних рута: Кариба и Западне Африке (нпр. Мароко), као и острва Медира (Португал), Канари (Шпанија) и Зеленортска Острва у Африци (EUDA, 2022a).

У Европи, као одредишту кокаина, користе се углавном велике европске луке, као што су Ротердам (Холандија), Антверпен (Белгија), Хамбург и Бремен (Њемачка), Ливерпул (Уједињено Краљевство), Барселона, Алхесирас, Валенсија и Лас Палмас де Гран Канарија (Шпанија), Марсеј (Француска), Ђоја Тауро и Ђенова (Италији), као и луке у другим земљама поморским земљама¹⁵ (McDermott et al., 2021; UNODC, 2023a). Избор конкретне луке коју ће користити за кријумчарење, криминалне групе бирају у складу са везама које имају у лучкој структури, укључујући могућности да контролишу дио логистичких и транспортних мрежа, као и прилици да избјегну царинске и полицијске контроле, захваљујући корупцији и/или недостатку обавјештајних информација. У том смислу, окружење у лукама је кључни фактор који утиче на кријумчаре да се преселе из једне луке у другу, у складу са локалним приликама и пратећи ток криминалног тржишта (Antonelli, 2021). Још један фактор би могао бити кључан за експанзију кријумчарења на овај начин, а то су лучки радници који се користе за кријумчарење опојне дроге кокаин. У овом смислу, мисли се на оне раднике у лукама, који, због свог поријекла (мигранти) или статуса (сиромаштво), односно квалификације (нискоквалификовани радници), лакше се ангажују у транспорту и дистрибуцији дроге (Storti & De Grauwe, 2009; Storti & De Grauwe, 2008).

14 На примјер, луке у Венецуели су у ранијем периоду биле главне одлазне луке, „али због политичке и безбједносне нестабилности, чини се да су криминалне организације увелико смањиле њену употребу“ (UNODC, 2020: 32).

15 За детаљније информације о рутама кријумчарења кокаина види истраживачки извјештај групе аутора Глобалне иницијативе против транснационалног организованог криминалитета под називом: „Нафтовод за кокаин у Европу“ (McDermott et al., 2021: 3–4).

Нови трендови показују да је јачање мјера контроле и надзора у лукама које су идентификоване као „улазна” мјеста за дрогу, утицало да се кријумчари кокаином све више усмјеравају на мање луке у другим земљама Европске уније, као и земљама које се граниче са Европском унијом, а имају потенцијал да се укључе у криминално тржиште кокаина (EUDA, 2024). Тако су поједине земље сјеверне Европе, укључујући Шведску и Норвешку, пријавиле енормне запљене кокаина у морским лукама 2023. године (EUDA, 2024). Слични трендови евидентирани се у лукама у Грчкој, Хрватској, Црној Гори, Албанији, Бугарској и Румунији што показује способност криминалних група да се прилагођавају тренутној ситуацији и стално проналазе нове погодне руте за кријумчарење. У вези са тим су и процјене које сугеришу да би подручје Западног Балкана, иако је тренутно ограниченог обима, „могло да знатно више партиципира као транзитно подручје за кријумчарење кокаина у Европу” (EUDA, 2022a).

*Повезаност кријумчарења кокаина у Европи
са насилничким криминалијетом*

Већ смо констатовали да је повећана доступност опојне дроге кокаин у директној корелацији са повећаном стопом насилничког криминалитета¹⁶. Такви трендови, који су евидентирани на америчком континенту (Јужна, Средња и Сјеверна Америка)¹⁷, сада се испољавају и у Европи¹⁸. Наиме, снажна конкуренција на криминалном тржишту кокаина, „како на veleпродајном тако и на малопродајном нивоу” у директној је повезаности са повећаним степеном насиља различите врсте и интензитета (EUDA, 2024). Прије свега, ради се о насилним актима, као што су убиства на свиреп и безобзиран начин између ривалских криминалних група, затим унутар криминалних група приликом расподјеле „добити”, чија је сврха је да се одржи или стекне контрола над рутама кријумчарења кокаина те контрола над дистри-

16 Амерички криминолог Паул Голдштајн (*Paul Goldstein*) још 1985. године је развио концептуални оквир за описивање и објашњење односа између криминалитета опојних дрога и насилничког криминалитета, који се састоји од три механизма: психофармаколошко насиље, економско-компулзивно насиље и системско насиље (Goldstein, 1985).

17 На основу неколико деценија доступних статистичких података у Сједињеним Америчким Државама, може се утврдити недвосмислена повезаност криминалитета у вези са опојним дрогама са повећаном стопом насиља, што утиче на високу стопу убиства у овој земљи (National Center for Drug Abuse Statistics, n. d.; Federal Bureau of Investigation, n. d.). Надаље, према процјенама у Мексику само од 2006. године евидентирано је преко 360.000 убиства повезаних са кријумчарењем и илегалном трговином опојних дрога у коју су укључени мексички нарко картели (Statista, 2021; Conuncil on Foreign Relations, 2022). У Јужној Америци, насиље повезано са дрогама испољава се од 70-их година у Колумбији (Rubiano et al, 2018; Garavito et al, 2024), а данас је у ескалацији у појединим земљама, као што су Еквадор и Костарика које су се до сада сматрале безбједним земљама (International Crisis Group, 2023).

18 У Европи не постоји систем праћења убиства повезаних са криминалитетом дрога због чега је и предложено да се дефинише и операционализује овај концепт, затим успостави мониторинг систем и координационо тијело (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2018).

бутивним тржиштима кокаина. Наведено је посебно изражено у земљама са великим контејнерским лукама које су идентификоване као мјеста „уласка” кокаина, гдје је примијењен пораст нивоа насилничког криминалитета, пријетњи, застрашивања, отмица и мучења¹⁹, али и корупције особља у ланцу снабдијевања (EUDA, 2024).

Иако је у Ирској, због високе стопе употребе кокаина у Европи, често описивана повећана стопа насиља повезаног са кријумчарењем дроге (UNODC, 2023a), данас је типичан примјер Шведска. У овој држави, број пријављених случајева конзумирања илегалних дрога расте, што за последицу има највећи број смртних случајева изазваних дрогом у Европи (Hofmarcher, Leppänen, Månsdotter, Strandberg, & Håkansson, 2024). Истовремено, према статистичким подацима, насиље са смртном последицом у социјално угроженим подручјима које укључује употребу ватреног оружја је у сталном порасту²⁰ (Swedish National Council for Crime Prevention [Brå] 2021: 7). Још фрапантнији су подаци о броју лица укључених у криминалне мреже или повезаних са њима, којих је, према извјештају полиције, 62.000 а сматрају се активним или повезаним члановима са криминалним мрежама (Polisen, 2024). Тако су у овој земљи идентификовани поједини квартави у градовима које је полиција означила као „рањиве” – депривирани четврти у којима криминалне мреже имају велики утицај на локалне заједнице. Таква насеља имају тенденцију да имају отворена тржишта дроге и висок ниво насиља укључујући употребу ватреног оружја (Gerell et al., 2021), што заузврат утиче на шведско друштво у цјелини (Magnusson, 2023). Оно што је значајно напоменути је да ток илегалног оружја у Шведску углавном долази са подручја Западног Балкана, чиме се заправо указује на одранију повезаност криминалних група из ових подручја (Global Initiative, 2023b).

Сагледајући ширу слику, можемо претпоставити да ће се слични трендови испољавати и у другим земљама – дестинацијама кокаина, посебно у лучким и повезаним градовима широм европског континента.

УТИЦАЈ КРИЈУМЧАРЕЊА КОКАИНА НА ЗЕМЉЕ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Кријумчарења кокаина у земљама Западног Балкана, како смо претходно навели, прати трендове глобалног кријумчарења ове опојне дроге.

¹⁹ Тако је, захваљујући фотографијама са криптоване апликације EncroChat холандска полиција открила „комору за мучење” која се састојала од седам звучно изолованих контејнера у којима су пронађени алати за мучење, укључујући стоматолошку столицу, маказе за живу ограду, скалпели и клијешта (BBC, 2020).

²⁰ Према истим подацима, осам од десет убиства оружјем у Шведској дешава се у криминалном окружењу (Brå, 2021, 7), што у апсолутним бројевима изражено у 2022. години укључује 391 употребу ватреног оружја, од којих су 62 биле са смртним исходом, што је повећање од преко 20% у односу на 45 убиства из ватреног оружја годину дана раније (The Guardian, 2023).

Простор Западног Балкана још одраније је био познат као транзитно подручје (тзв. Балканска рута) којим се кријумчарила опојна дрога, док се, уназад неколико година, евидентирају и све веће количине ове опојне дроге које су намијењене непосредној конзумацији²¹ (упореди: Министарство безбједности БиХ, 2021; Министарство безбједности БиХ²²). Оно што је евидентно јесте да је опојна дрога кокаин у земље Западног Балкана „увезена” углавном јадранским лукама Ријека и Плоче (Хрватска), Бар (Црна Гора), Драч (Албанија) путем контејнерског саобраћаја²³, што је заправо тренд који се подудара са трендом кријумчарења кокаина у Европу уопште (McDermott et al., 2021). Остале земље Западног Балкана користе се као транзитно подручје, за даљу дистрибуцију опојне дроге кокаин, углавном, у земље дестинације као што су Холандија, Белгија, Шпанија и Италија.

Поред наведеног, распрострањеност кријумчарења кокаина у Европи довела је до озбиљнијег укључивања држављана земаља Западног Балкана у међународне ланце кријумчарења кокаином. Истовремено, како се радило о веома озбиљној пријетњи за безбједност Европске уније, Европол је 2022. године формирао Оперативну радну групу „Балкански картел” коју чине европске државе, укључујући све земље са Балкана, како би се ефикасно фокусирали на наведену пријетњу која долази из овог региона (Europol, 2023a).

Укљученост држављана земаља Западног Балкана у кријумчарење кокаина у Европи

Оно што је обиљежило кријумчарење опојне дроге кокаин у Европу јесте да су се организоване криминалне групе са Западног Балкана тзв. „Балкански картел” у протеклој деценији активно укључиле не само у дистрибуцију кокаина на Западном Балкану и у Европску унију већ и у организовање великих пошиљки кокаина директно из Јужне Америке (Walter, 2020). Потребно је нагласити да „Балкански картел” није јединствена криминална група са јасном структуром и вођством. Ријеч је о криминалној мрежи, тј. више међусобно повезаних лица или група поријеклом из земаља Западног Балка-

21 Тако је само у току 2023. године полиција Хрватске заплијенила око 900 килограма опојне дроге кокаин у луци Ријека у контејнерском саобраћају (Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ravnateljstvo policije, 2023 била је рефернца у попису литературе). Исте године у БиХ Државна агенција за истраге и заштиту СИПА, у четири одвојена случаја, открила и привремено одузела 269 килограма опојне дроге кокаин (Државна агенција за истраге и заштиту СИПА, 2023).

22 На примјер, из приказа, количина заплијењене дроге у БиХ за период 2016–2022. године евидентан је континуиран раст заплене опојне дроге кокаин, како слиједи: 2016. године – 0.7 кг; 2017. године – 1.9 кг; 2018. године – 4.3 кг; 2019. године – 2.8 кг; 2020. године – 4.2 кг; 2021. године – 9.14 кг и 2022. године – 75.18 кг. (Министарство безбједности БиХ, 2023: 35).

23 Ради илустрације, крајем марта 2021. године у луци Плоче (Хрватска) откривено је више од пола тоне кокаина скривеног у контејнеру с бананама. У луци Драч (Албанија) 10. априла 2021. године заплијењено је 143 килограма кокаина у контејнеру пуном банана (Global Initiative, 2021). Крајем августа 2021. године, у Зети (Црна Гора) заплијењено је 1,4 тоне кокаина, који је био у пошиљци банана (Europnews Serbia, 2021). Како су у питању контејнери са бананама, тако су овакве заплене колоквијално назване „кокаинске банане” (Janković, 2022).

на, који су укључени у међународне криминалне структуре које се баве кријумчарењем и дистрибуцијом кокаина²⁴. Наиме, профитабилност нелегалне трговине опојном дрогом кокаин представља један од кључних фактора примамљивости за криминалне групе и њихово укључивање у кријумчарење ове опојне дроге (Lajić & Ivanović, 2009).

Modus operandi криминалних група са Западног Балкана био је усмјерен на успостављање директне комуникације са кријумчарским групама из Јужне Америке, уз истовремено успјешно избјегавање територијалне структуре картела из Мексика и Колумбије. Умјесто тога, „радили” су у малим и флексибилним групама које су се показале способне да прокријумчаре велике количине кокаина и изврше његову дистрибуцију широм Европе (Stargardt, 2024). Злоупотребљавајући могућности савремених телекомуникационих технологија, извршили су повезивање неограниченог броја лица (Durieux, 2021 цитирано према Simović & Šikman, 2023: 231) укључујући и повезивање са другим криминалним групама за трговину дрогом (United States Attorney Office Southern District of California, 2021). Подаци које су полицијске агенције прибавиле дешифровањем криптованих начина комуникације (Encrochart, Sky есс., Anom) довели су до актуелних судских поступака у којима се тек разоткривају наведене размјере кријумчарења кокаина у Европу и улоге тзв. „Балканског картела”. Наведене активности резултирале су 2023. и 2024. године²⁵ лишавањем слободе водећих лица која се сматрају одговорним за кријумчарење кокаина у Европи, а 2023. године заплијењено је 2,7 тона кокаина у Шпанији, док је 2024. године заплијењено око осам тона кокаина у Белгији, Холандији и Шпанији (Europol, 2023a, 2003b, 2024b). Наведени подаци на најбољи начин показују снагу тзв. „Балканског картела” који је, са другим криминалним организацијама, одговоран за растуће тржиште кокаина у Европи, али и земљама Западног Балкана. Наведено потврђују и чињенице да је само неколико организованих криминалних група (нпр. Ндрангета) у стању да опстане у простору и времену кријумчарења опојних дрога (Antonelli, 2021).

24 Лош 1990. година идентификована је тзв. „Група Америка” криминална организација коју су чинили држављани Србије, а који су дјеловали у Јужној Америци и били укључени у кријумчарење опојних дрога. Један од првих држављана из земље Западног Балкана који је започео кријумчарење кокаина 2005. године директно из Јужне Америке у Европу био је Дарко Шарић (Црна Гора), назван балкански „краљ кокаина” који је реплицирао модел италијанске мафије. Након његовог лишавања слободе, „Которски клан”, криминална група из Црне Горе је наставила да дјелује, али се убрзо раздвојила у двије групе, познатија као „Шкаљарски” и „Кавачки” клан, чије су криминалне активности обиљежили међусобно вишеструка убиства чланова оба клана (преко 60 убиства). Такође, у посљедњој деценији организоване криминалне групе са албанског говорног подручја постале су главни актери на европском тржишту кокаина, ослањајући се на велику мрежу сарадника међу албанском дијаспором у иностранству. Тренутно је у фокусу „Дино и Тито” картел кога предводи држављанин БиХ, против кога се воде кривични поступци у више европских држава (McDermott et al, 2021; Global Initiative, 2023a; Global Initiative, 2023c; UNODC, 2023a; Global Initiative, 2024).

25 Такође, активности на разоткривању тзв. „Балканског картела” реализоване су и током 2019. године, када је заплијењено више од тоне кокаина (Europol, 2019).

ЗАКЉУЧАК

Узимајући у обзир анализирани упоредне показатеље, можемо извести конкретне закључке, како слиједи:

- криминално тржиште опојне дроге кокаин је у Европи, укључујући и земље Западног Балкана, у експанзији, са позитивним индексом раста. Већа доступност опојне дроге кокаин и конкурентност криминалних група укључених у кријумчарење утицаће на пад цијена, што су трендови који су евидентирани у упоредним подручјима као што су Сједињене Америчке Државе. То ће даље значити већу распрострањеност опојне дроге кокаин, већи број корисника, а, самим тим, и веће трошкове за друштво, укључујући трошкове јавног здравља, али и система кривичног правосуђа у цјелини;
- наведеном у значајној мјери доприносе нови трендови у кријумчарењу опојне дроге кокаин. То се, прије свега, односи на кријумчарење ове дроге путем контејнерског поморском саобраћаја чиме је омогућено кријумчарење великих количина ове друге, које се данас мјере у тонама, при чему се добит процјењује у милијардама евра. Евидентно је да су криминалне групе искористиле пуне потенцијале ове врсте саобраћаја, с једне стране и рањивости лучке инфраструктуре, с друге стране;
- новим трендом можемо сматрати и формирање све већег броја криминалних мрежа као доминантан облик криминалног организовања у области кријумчарења опојне дроге кокаин. Ови организациони облици све више замјењују традиционалне криминалне групе, мафијашког типа те преузимају примат у кријумчарењу кокаина. Њихова флексибилност и прилагођавање, као и злоупотреба савремене технологије, као што су шифровани облици комуникације, даје овим групама кључну предност у криминалним активностима;
- наведене предности искористили су држављани земаља Западног Балкана који су се међусобно удружили и наметнули као кључни актери у кријумчарењу опојне дроге кокаин у Европи. У прилог томе указују и подаци да су успоставили непосредне односе са криминалним групама у земљама поријекла (Колумбија, Перу, Боливија), као и земљама транзита (Бразил, Еквадор, Чиле и друге) што им је омогућило реализацију многобројних пошиљки кокаина широм Европе и свијета;
- изражена је повезаност кријумчарења опојне дроге кокаин са насилничким криминалитетом, која се огледа, прије свега, у преваленцији са тешким убиствима на свиреп и безобзиран начин. То је у уској повезаности са конкурентним криминалним групама укљученим у кријумчарење кокаина, као и ривалским сукобима унутар истих криминалних група, чиме се остварује изражен утицај на јавност, али и агенције за спровођење закона и државне органе. На тај начин,

директно се угрожава безбједност у подручјима транспорта и дистрибуције кокаина.

Уколико су наведени трендови кријумчарења и злоупотребе опојне дроге кокаин у Европи и земљама Западног Балкана забрињавајући, а очигледно да јесу, поставља се питање на који начин дјеловати како би се ова проблематика ставила под контролу. Одговор можемо посматрати као дјеловање кроз два истовремена правца. Први подразумејева превенцију путем, прије свега, субјеката неформалне социјалне контроле. Програми превенције као такви требали би бити усмјерени на „смањење ризичних и оснаживање заштитних фактора” (Министарство безбједности БиХ, 2018: 9). Поједностављено, конзументе, али и ширу јавност треба упознати да опојна дрога кокаин није никаква магична супстанца која побољшава способности, већ веома штетна опојна дрога, чије конзумирање оставља озбиљне последице (од акутних форми као што су срчани или мождани удар, до изазвања различитих психичких и физичких поремећаја).

Други правац представља репресивно дјеловање путем органа формалне социјалне контроле и, као такав, реализују га агенције за спровођење закона и органи правосуђа. Он подразумејева предузимање мјера на смањењу понуде опојне дроге кокаин на домаћем криминалном тржишту, прије свега, путем међународне полицијске сарадње и размјене информација. На концу, јачање казнене политике у кривичним предметима везаним за илегалну производњу и промет опојним дрогама у смислу строжег кажњавања учинилаца ових кривичних дјела, намеће се као нужност, с обзиром на ионако ниску казнену политику.

ЛИТЕРАТУРА

- Antonelli, M. (2021). An exploration of organized crime in Italian ports from an institutional perspective. Presence and activities. *Trends in Organized Crime*, 24, 152–170.
- Bagley, B. (2012). *Drug trafficking and organized crime in the Americas: Major trends in the twenty-first century*. Washington: Woodrow Wilson international Center for Scholars.
- Bartilow, HA, & Eom, K. (2009). Free Traders and Drug Smugglers: The Effects of Trade Openness on State’s Ability to Combat Drug Trafficking. *Latin American Politics and Society*, 51(2), 117–145.
- BBC. (2020, 7. July). Six arrested after ‘Dutch torture chambers’ found. *BBC.com*, London. Retrived 7. 3. 2023. from <https://www.bbc.com/news/world-europe-53325388>
- Conuncil on Foreign Relations. (2022, 7. September). Mexico’s Long War: Drugs, Crime, and the Cartels. *Conuncil on Foreign Relations*, New York. Retrived 18. 6. 2024. from <https://www.cfr.org/backgrounder/mexicos-long-war-drugs-crime-and-cartels>

- Државна агенција за истраге и заштиту СИПА. (2023). СИПА у 2023. години открила и привремено одузела 269 килограма опојне дроге кокаин. Саопштење за јавност. Преузето 12. 6. 2024. <http://www.sipa.gov.ba/bs/aktuelnosti/sipa-u-2023-godini-otkrila-i-privremeno-oduzela-269-kilograma-opojne-droge-kokain/17750>
- Durieux, C. (2021). Etude de cas sur l'adaptation des organisations criminelles à la suite du démantèlement de plusieurs réseaux cryptés (EncroChat, Sky ECC et AnOm) dont elles faisaient usage pour communiquer. *Travail de fin d'études*. Liege: Faculté de Droit, de Science Politique et de Criminologie.
- Euronews Serbia. (2021, 12. Decembar). Tona i po kokaina u bananama: Najveća zaplena u Crnoj Gori sprovedena na osnovu britanskih podataka. *Euronews Serbia*, Beograd. Preuzeto: 12. 6. 2024. <https://www.euronews.rs/evropa/region/28774/tona-i-po-kokaina-u-bananama-najveca-zaplenu-u-crnoj-gori-sprovedena-na-osnovu-britanskih-podataka/vest>
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2018). *Drug-related homicide in Europe: a first review of the data and literature*. EMCDDA Papers. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Union Drug Agency [EUDA]. (2022a). *Europe and the global cocaine trade*. Retrieved 29. 6. 2024. from https://www.euda.europa.eu/publications/eu-drug-markets/cocaine/europe-and-global-cocaine-trade_en
- European Union Drug Agency [EUDA]. (2022b). *Coca and cocaine production*. Retrieved 18. 6. 2024. from https://www.euda.europa.eu/publications/eu-drug-markets/cocaine/production_en
- European Union Drug Agency [EUDA]. (2024). *European Drug Report 2024: Trends and Developments*. Retrieved 29. 6. 2024. from https://www.euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2024_en
- Europol. (2019). *Balkan cartel trafficking cocaine around the globe in private planes busted*. Retrieved 10. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/balkan-cartel-trafficking-cocaine-around-globe-in-private-planes-busted>
- Europol. (2023a). *Balkans' biggest drug lords arrested after investigation into encrypted phones*. Retrieved 10. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/balkans-biggest-drug-lords-arrested-after-investigation-encrypted-phones>
- Europol. (2023b). *Balkan cartel sinks as Spain seizes 2.7 tonnes of cocaine on board large vessel*. Retrieved 10. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/balkan-cartel-sinks-spain-seizes-27-tonnes-of-cocaine-board-large-vessel>
- Europol. (2024a). *Online Press Conference: EU Drug Market*. Retrieved 25. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/online-press-conference-eu-drug-market>

- Europol. (2024b). *Cocaine cartel collapses after final arrests in Spain*. Retrieved 25. 6. 2024. from <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/cocaine-cartel-collapses-after-final-arrests-in-spain>
- Federal Bureau of Investigation. (n. d.). *Crime Data Explorer*. Retrived 18.6.2024. <https://cde.ucr.cjis.gov/LATEST/webapp/#/pages/about>
- Frankfurter Allgemeine Zeitung. (2024, 14. June). Ermittler beschlagnahmen Rekordmenge an Kokain am Hamburger Hafen. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Frankfurt am Main. Retrived 28.6.2024. from <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/kriminalitaet/operation-plexus-35-tonnen-kokain-in-hamburg-beschlagnahmt-19789702.html>
- Garavito, C, Kline, HF, Gilmore, RL, Parsons, JJ, & McGreevey, WP. (2024). The growth of drug trafficking and guerrilla warfare. *Encyclopedia Britannica*, 3 Jul. 2024. Retrived 18. 6. 2024. from <https://www.britannica.com/place/Colombia/The-growth-of-drug-trafficking-and-guerrilla-warfare>
- Gerell, M, Sturup, J, Magnusson, MM, Nilvall, K, Khoshnood, A, & Rostami, A. (2021). Open drug markets, vulnerable neighbourhoods and gun violence in two Swedish cities. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 16(3), 223–244.
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime [Global Initiative]. (2021). *Risk Bulletins #7*. Retrived 10. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-007/sr/02-cocaine-goes-bananas-on-adriatic-coast.html>
- Global Initiative. (2023a). *Global Organized Crime Index 2023: A fractured world*. Retrieved 22. 6. 2024. from <https://ocindex.net/report/2023/03-global-overview-results.html#global-criminal-markets>
- Global Initiative. (2023b). *Gang wars in Sweden indicate a demand driver*. Retrieved 22. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/ukr-obs-001/04-gang-wars-in-sweden-indicate-a-demand-driver.html>
- Global Initiative. (2023c). *Bloody clashes among Montenegrin clans have not undermined their role in the international cocaine trade*. Retrived 22. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-016/04-bloody-clashes-among-montenegrin-clans.html>
- Global Initiative. (2024). *Western Balkan criminal groups are important players in the Netherlands*. Retrived 22. 6. 2024. from <https://riskbulletins.globalinitiative.net/see-obs-018/01-western-balkan-criminal-groups-netherlands.html>
- Goldstein, P. J. (1985). The Drugs/Violence Nexus: A Tripartite Conceptual Framework. *Journal of Drug Issues*, 15(4), 493–506.
- Guardian (2023, 13. September). Sweden hit by ‘unprecedented’ levels of gang violence. *The Guardian*, Manchester. Retrived 8. 6. 2024. from <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/13/sweden-gang-violence-shootings-explosions>
- den Held, D. (2024, 17. June). Drug Traffickers Producing More Cocaine in Europe: EU Report. *InSight Crime*. Retrived 26.06.2024. from <https://insightcrime.org/news/drug-traffickers-producing-more-cocaine-in-europe-eu-report/>

- Hofmarcher, T, Leppänen, A, Månsdotter, A, Strandberg, J, Håkansson, A. (2024). Societal costs of illegal drug use in Sweden. *International Journal of Drug Policy*, 123, 1–8.
- International Crisis Group. (2023). *Latin America Wrestles with a New Crime Wave*. Retrieved 18. 6. 2024. from <https://www.crisisgroup.org/latin-america-caribbean/latin-america-wrestles-new-crime-wave>
- Janković, S. (2022,14. Januar). 'Kokainske' banane ponovo zaplijenjene u Crnoj Gori, *Radio Slobodna Evropa*, Prag. Preuzeto 10. 6. 2024. <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-kokain-banane-zapljenja/31654637.html>
- Lajić, O., Ivanović, Z. (2009). Drug addiction, police and narcotic based crimes. *NBP – Journal of Criminalistics and Law*, 14(2), 169–183.
- Magnusson, M. M. (2023). Predicting Gun Violence in Stockholm, Sweden, Using Sociodemographics, Crime and Drug Market Locations. *European Journal of Criminal Policy and Research*. <https://doi.org/10.1007/s10610-023-09560-y>
- McDermott, J, Bargent, J, Held, D, & Ramírez, F. M. (2021). *The Cocaine Pipeline to Europe*. Geneva: Global Initiative Against Transnational Organized Crime and Insight Crime. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/02/The-cocaine-pipeline-to-Europe-GI-TOCInsightCrime.pdf>
- Министарство безбједности БиХ. (2023). Информација о стању сигурности у Босни и Херцеговини за 2022. годину. Преузето 10. 6. 2024. <http://www.msb.gov.ba/PDF/020720242.pdf>
- Министарство безбједности БиХ. (2021). Процјена пријетње од организованог криминала у Босни и Херцеговини 2021. Преузето 10. 6. 2024. <http://www.msb.gov.ba/PDF/200920227.pdf>
- Министарство безбједности БиХ. (2018). Државна стратегија надзора над опојним дрогама, спречавања и сузбијања злоупотребе опојних дрога у Босни и Херцеговини за период 2018–2023. Преузето 10. 6. 2024. <http://www.msb.gov.ba/PDF/bosStrategija%20droge%20BiH%202018-2023.pdf>
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Hrvatske, Ravnateljstvo policije. (2023). *Najveća serijska zapljena droge kokain na hrvatskom području*. Preuzeto 12. 6. 2024. <https://policija.gov.hr/vijesti/najveca-serijska-zapljenja-droge-kokain-na-hrvatskom-podrucju/7169>
- National Center for Drug Abuse Statistics. (n. d.). *Drug Related Crime Statistics*. Retrieved 18. 6. 2024. from <https://drugabusestatistics.org/drug-related-crime-statistics/>
- Peacock, A, Tran, LT, Larney, S, Stockings, E, Santo, TJr, Jones, H, Santomauro, D, & Degenhardt, L. (2021). All-cause and cause-specific mortality among people with regular or problematic cocaine use: a systematic review and meta-analysis. *Addiction*, 116(4), 725–742.
- Polisen. (2024). *Totalt 62 000 bedöms aktiva eller ha koppling till kriminella nätverk*. Retrieved 18. 6. 2024. from <https://polisen.se/aktuellt/nyheter/nationell/2024/februari/totalt-62-000-bedoms-aktiva-eller-ha-koppling-till-kriminella-natverk/>

- Port of Rotterdam. (n.d.). *Fact and Figures. The Port of Rotterdam in numbers*. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://www.portofrotterdam.com/en/experience-online/facts-and-figures>
- Puyana, JC, Puyana, JCJ, Rubiano, AM, Montenegro, JH, Estebanez, GO, Sanchez, AI, & Vega-Rivera, F. (2017). Drugs, Violence, and Trauma in Mexico and the USA. *Medical Principles and Practice, 26*(4), 309–315.
- Rendon, LF, Malta, S, Leung, J, Badenes, R, Nozari, A, & Bilotta, F. (2023). Cocaine and Ischemic or Hemorrhagic Stroke: A Systematic Review and Meta-Analysis of Clinical Evidence. *Journal of Clinical Medicine, 12*(16), 5207.
- Rubiano, AM, Muñoz, JHM, Estebanez, G, Sanchez, AI, Puyana, JCJ, & Puyana, JC. (2018). Drugs, Violence and Trauma in the Colombian Context: A Health Care Point of View of a Human Rights Challenge. *Panamerican Journal of Trauma, Critical Care & Emergency Surgery, 7*(2), 158–163.
- Савијано, Р. (2014). Нула, нула, нула: како кокаин влада светом. Београд: Геополитика.
- Sampó, C. & Troncoso, V. (2023). Cocaine trafficking from non-traditional ports: examining the cases of Argentina, Chile and Uruguay. *Trends in Organized Crime, 26*, 235–257.
- Sergi, A. (2020). Policing the port, watching the city. Manifestations of organised crime in the port of Genoa. *Policing and Society, 31*(5), 1–17.
- Sergi, A, Reid, A, Storti, L, & Easton, M. (2021). Ports, Crime and Security: Governing and Policing Seaports in a Changing World. Bristol: Bristol University Press.
- Sciarrone, R. (2019). *Mafie del Nord: strategie criminali e contesti locali* (Fondazione res-Nuova edizione accresciuta e aggiornata). Roma: Donzelli.
- Simović, M, Šikman, M. (2023). Sadržaj šifrovane komunikacije (Ennetcom, Encrochat, Sky.ecc, Anom, Exclu) kao dokaz u krivičnom postupku. *Pravo i pravda, 21*(1), 227–254.
- Stargardt, G. (2024, 2. May). How Balkan gangsters became Europe's top cocaine suppliers. A Reuters Special Report. *Reuters*, London. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://www.reuters.com/investigates/special-report/brazil-drugs-balkans/>
- Statista. (2021). *Number of organized-crime related homicides in Mexico from 2009 to 2020*. Retrived 12. 6. 2024. from <https://www.statista.com/statistics/267224/drug-related-murders-in-mexico/>
- Storti, C. C, & De Grauwe, P. (2009). The Cocaine and Heroin Markets in the Era of Globalization and Drug Reduction Policies. *International Journal of Drug Policy, 20*(6), 488–496,
- Storti, C. C, & De Grauwe, P. (2008). Globalization and the Price Decline of Illicit Drugs. *International Journal of Drug Policy, 20*(1), 48–61.
- Swedish National Council for Crime Prevention [Brå]. (2021). *Gun homicide in Sweden and other European countries A comparative study of levels, trends and homicide by other means*. Retrived 15. 6. 2024. from <https://bra.se/down->

- [load/18.1f8c9903175f8b2aa70ca53/1621930415477/2021_8_Gun_homicide_in_Sweden_and_other_European_countries.pdf](https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gun_homicide_in_sweden_and_other_european_countries.pdf)
- United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. (2020). *World drug report 2020, booklet 3: drug supply*. Retrieved 12. 6. 2024. from <https://wdr.unodc.org/wdr2020/en/drug-supply.html>
- United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. (2023a). *Global Report on Cocaine 2023: Local Dynamics, Global Challenges*. Retrieved 1. 7. 2024. from https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/cocaine/Global_cocaine_report_2023.pdf
- United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC]. (2023b). *World Drug Report 2023*. Retrieved 1. 7. 2024. from <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2023.html>
- United States Attorney Office Souther District of California. (2021). *FBI's Encrypted Phone Platform Infiltrated Hundreds of Criminal Syndicates; Result is Massive Worldwide Takedown*. Retrived 16. 2. 2023. from <https://www.justice.gov/us-ao-sdca/pr/fbi-s-encrypted-phone-platform-infiltrated-hundreds-criminal-syndicates-result-massive>
- United States Department of Justice, Drug Enforcement Administration. (1991). *Coca Cultivation and Cocaine Processing: An Overview*. Retrieved 2. 7. 2024. from <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/132907NCJRS.pdf>
- Van de Bunt, HG, Siegel, D, & Zaitch, D. (2014). The social Embeddedness of organized crime. In L. Paoli (Ed.), *Oxford handbook of organized crime* (pp. 321–339). Oxford: Oxford University Press.
- Voss, G. (2023, 19. April). Spanish Mega Lab Raises Questions About Cocaine Production in Europe. *InSight Crime*, Washington Retrived 26. 6. 2024. from <https://insightcrime.org/news/mega-lab-questions-cocaine-production-europe/>
- Walter K. (2020). *Transnational tentacles: Global hotspots of Western Balkan organized crime*, Global Initiative against Transnational Organized Crime. Retrived 21. 6. 2024. from https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/07/Transnational-Tentacles-Global-Hotspots-of-Balkan-Organized-Crime-ENGLISH_MRES.pdf

Рад примљен: 10. 7. 2024.

Рад одобрен: 2. 9. 2024.

ДОДАЦИ ИСХРАНИ У СПОРТУ И СПЕЦИЈАЛНОМ ФИЗИЧКОМ ОБРАЗОВАЊУ

Прегледни научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2401039A	COBISS.RS-ID 141362689	УДК 796.85.015.134:613.2
---------------------------------	------------------------	--------------------------

Бурица Амановић

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Милош Милошевић¹

Факултет за физичку культуру и менаџмент у спорту, Универзитет Сингидунум, Београд, Република Србија

Сажетак: Исхрана спортиста привлачи велику пажњу како спортске науке тако и спортских радника, док је употреба суплемената назаобилазна пракса не само када су у питању спортисти, рекреативци, већ и професионалци у полицији и војсци. Специјално физичко образовање представља систем примењеног борења који се (под различитим називима) изучава у полицији, војсци и агенцијама за обезбеђење широм света. Највећи део програма специјалног физичког образовања усмерен је на идентификацију и савлађивање техника више борилачких система и на њихову апликацију у разноврсним, специјалним условима живота и рада припадника полиције, војске и других радника који се баве безбедносним пословима. Неспорно је да избалансирана исхрана и додатно суплементирање витамина, минерала, елемената у траговима, нискомолекуларних протеинских препарата, аминокиселина представља фактор оптималног учинка и здравља како спортисте тако и полицајца. Овај рад би требао да представи безбедно коришћење неких додатака исхрани, заснован на доступној литератури, пружајући полазну тачку за специфичне радове у будућности.

Кључне речи: спортска исхрана, суплементи, спортске перформансе, полиција.

УВОД

Спортска исхрана је добила велики значај у последњих неколико деценија, и вероватно ће добити још више пажње, с обзиром на то да квалитетна и избалансирана исхрана игра важну и понекад кључну улогу у перформансама спортисте (Hoffman & Maresh, 2011; Amanović et al., 2020; Januszko & Lange, 2021). Према улогама које има у нашем телу, храна се може поделити на храну која има: градивну, енергетску, заштитну и регулаторну улогу (Kilibarda, 2021). Храна садржи велики број хемијских једињења али само

¹ Аутор за кореспонденцију: др Милош Милошевић, доцент на Факултету за физичку культуру и менаџмент у спорту, Универзитет Сингидунум, Београд. Имејл: milosmilosevic80@yahoo.com

неколицина њих имају животну важност за човека а то су макронутријенти (угљени хидрати, протеини, масти и вода), јер су у организму потребни у великим количинама. У ову групу спадају и макронутријенти (витамин, минералне материје и есенцијални елементи у траговима) који су, такође, неопходни организму али у малим количинама. У појединим случајевима (повећан физички напор, бављење спортом, стрес, болест) поред природне, квалитетне, свеже и разноврсне исхране, базиране на намирницама биљног порекла, важну улогу имају и додаци исхрани. Додаци исхрани могу имати различите циљеве, укључујући управљање недостатком макронутријената, додатно снабдевање погодним облицима енергије и макронутријената, и обезбеђивање директне користи за спортски учинак или индиректне користи као што су подржавање режима интензивног тренинга. У том контексту, све чешће се користе термини „такмичарска исхрана” и „исхрана за тренинг” као два одвојена ентитета, при чему први има очигледан фокус на перформансама, а други има прилагодљив фокус (Close et al., 2016).

Стога, у овом раду, апострофирајући тренутна дешавања у спортској исхрани истовремено говорећи о традиционалним али и новим стратегијама које служе за побољшање перформанси вежбања и прилагођавања тренинга, структуралне и функционалне анализе активности специјалног физичког образовања, желимо да представимо, на основу научне литературе, неке индикације дијететске суплементације у спорту и специјалном физичком образовању.

СПЕЦИЈАЛНО ФИЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ

Специјално физичко образовање (СФО) представља комплексан систем примењене самоодбране чија се структура разликује од других коришћених система (Апановић et al., 2015). СФО комбинује елементе резличитих борилачких система (*џудо*, карате, *џију-џицу*) специјално структурираних у систем активности који је прилагођен потребама полицајца и других запослених на безбедносним пословима (Milošević et al., 2005; Milošević & Milošević, 2014; Гужвица & Паспаљ, 2020). Активности полицајца су специфичне, имају различит интензитет и дужину трајања примене техника СФО-а при чему се користе различите моторичке способности као и различити енергетски механизми. За ефикасност примене техника СФО-а посебно је значајна количина **аденозин-трифосфата** (АТП) у мишићима и брзина његове разградње и ресинтезе. Пошто реализација техника СФО-а релативно кратко траје, то се ресинтеза АТП-а остварује искључиво помоћу анаеробних механизма: фосфокреатинског (алактатног) и гликолитичког (лактатног). Наиме, већина напада се исцрпљује у једној секунди, а могу трајати од 0.11 секунде (напади рукама и ногама) до једне секунде (више везаних напада). То претпоставља извођење одбране максималним интензитетом која може да траје од 0.8 секунди ако је у питању склањање са правца напада до три и више секунди ако су у питању комбинације појединих техника. Према томе, одбрана може да се реализује у интервалу мањем од две секунде, али су

честе и ситуације када је потребно више времена за одбрану од 30 и више секунди. Дакле, с обзиром на то да је интензитет акција најчешће максималан, од дужине трајања акције директно зависи примарни енергетски процес којим се обезбеђује енергија за њихову реализацију. У већини ситуација само један или два процеса функционишу у исто време. Када се исцрпи енергија створена једним укључује се други процес стварања енергије (Milošević & Milošević, 2014). Од врсте енергетског процеса зависи и које се материје користе за обезбеђивање енергије што је основ за даља размишљања о начину исхране и евентуалним потребама за суплементацијом.

ДОДАЦИ ИСХРАНИ

Код интензивног тренинга и повећаних напора, тело излажемо повећаном ослобађању енергије и редовном исхраном често није могуће задовољити потребе за квалитетним нутријентима. У таквим случајевима, значај имају додаци исхрани. Унос макро и микро хранљивих супстанци може имати бројне пожељне ефекте како за спортисте тако и за професионалце у пословима безбедности: повећање специјалних перформанси (Knapik et al., 2014), повећање брзине опоравка после напора (Kerksick et al., 2009); заштита од повреда и бржа рехабилитација (Burgerstein & Zimmermann, 2009). Такође, бројна су и истраживања ове теме која из различитих углова класификују додатке исхрани. Експертски панел Аустралијског института за спорт (Australian Institute of Sport (AIS)) поделио је дијететске суплементе у четири групе према ономе што је научно потврђено. У групи А су супстанце за које је научно доказано да подржавају и побољшавају спортске перформансе и спречавају или лече клиничке проблеме (кофеин, креатин, бета-аланин, витамини, мултивитамин/минерал комплекс, електролити, као и бројни спортски напаци). Супстанце у групи Б засноване су на новој научној подршци и заслужују даља истраживања (полифеноли у храни, рибље уље, карнитин, ехинацеа, глутамин, пробиотици, аминокиселине). У групи Ц су суплементи без доказа о јасној ефикасности. Такође, супстанце у групи Д су забрањене за употребу, било због штетног ефекта било што постоји ризик да доведу до допинг позитивног резултата (Dikić, Suzić, & Radivojević, 2008). Интересантна је класификација (Close et al., 2016) према којој су суплементи подељени на оне за које повећавају перформансе издржљивости, оне који повећавају снагу/силу и оне који побољшавају опште здравље (табела 1).

Конечно, у борилачким спортовима и специјалном физичком образовању, предности коришћења суплемената могу бити наведене под две стратегије. Прва, стратегија акутне суплементације укључује конзумацију суплемената који имају способност да оптимизују побољшање перформанси када се користе пре тренинга, такмичења или интервенције (као што су кофеин и натријум-бикарбонат) и друга, стратегија хроничне суплементације се односи на конзумацију суплемената (као што су креатин, бета-аланин и проте-

ински додаци) који се користи током периода од неколико дана или недеља како би се побољшале перформансе (Campbell et al., 2011).

Табела 1. Резиме неких од најчешћих савременаиш трјуисаних као зелена – јаки докази повећања перформанси, жута – умерени или иошребни нови докази и црвена – недосишашак доказа, висок ризик од контаминације и/или ишренушно забрањени од сшране Светске антидопинг агенције (Close et al., 2016).

	Зелена	Жута	Црвена
Издржљивост	Кофеин Гелови / пића са угљеним хидратима Бета-аланин Сок од цвекле Натријум-бикарбона / цитрат Антиоксиданси	Таурин Сок од трешње Л-карнитин	Ефедрин Метилхексанами (<i>Methylhexanamin</i> ДМАА) Биљни додаци Цитрулине Малате (<i>Citrulline Malate</i>) Л-аргинин Синефрин (<i>оксегрин</i>)
Снага или сила	Креатин Протеини	Леуцин БЦААс	ЗМА (ZMA) Било шта „анаболичко“ Тестостерон бустери Биљни додаци Колострум
Здравствени статус	Пробиотици Електролити Витамин Д	Витамин Ц Мултивитамин Глукозамин Кверцетин Глутамин Рибље уље Колаген	Магнезијум Биљни додаци

Међутим, иако су суплементи и даље саставни део свакодневне рутине елитних спортиста, постоји све већа промена приоритета са многим спортистима који усвајају приступ „храна на првом месту”. С обзиром на ризик од контаминације суплементима и потенцијал за неуспешне тестове на лекове, суплементи се сада често дају само када постоји јасан разлог за њихову употребу (Dikić, Suzić, & Radivojević, 2008). Додаци исхрани који имају научно образложење за употребу у спорту, биће анализирани у наставку, извештавајући о конкретним радовима и/или разматрању публикација у вези са употребом суплемената и њиховом подршком у борилачким спортовима и специјалном физичком образовању.

Истраживања и информације о суплементацији креатин-монохидратом, која се широко користи, стално се повећавају и вероватно је најпопуларнији спортски додатак исхрани, ефикасан и сигуран у различитим спортовима и старосним групама. Креатин игра основну улогу у одржавање енергетске хомеостазе, посебно у скелетним мишићима, када је циљ тренинга хипер-

трофија, снага или сила (Bogdanis et al., 2022), као и побољшања способности опоравка (Kerksick et al., 2009), а такође се користи код патолошких стања (Bonilla et al., 2021). Додатак креатина може имати важну клиничку улогу и користи за старије особе (Gualano et al., 2012). У борилачким спортовима (Januszko & Lange, 2021; Cannataro et al., 2022) креатин има снажно образложење код извођење одбране и напада максималним интензитетом која може да траје од 0.8 секунди ако је у питању склањање са правца напада до три и више секунди ако су у питању комбинације појединих техника, у времену које не дозвољава потпуни опоравак АТП резерви (Franchini et al., 2014). Ефекат двонедељне суплементације креатин-монохидратом и посебно планираног тренинг-програма на анаеробни капацитет и телесни састав људиста био је значајан на анаеробни капацитет и телесни састав људиста (Radovanović et al., 2008). Такође, неке студије су указале на потенцијалну корист у анаеробној снази, мишићној хипертрофији и максималној мишићној снази или сили, при комбиновању протеина са креатином (Beck et al., 2007). Чини се да комбиновање креатин-монохидрата са угљеним хидратима или угљеним хидратима и протеинима даје оптималне резултате (Buford et al., 2007).

Традиционални протоколи суплементације укључују кратке (око 5–7 д) високе дозе (око 20 г/дан или 0,3 г/кг телесне масе/дан) суплементације (Harris et al., 1992) или дуже (око 4–6 недеља) ниске дозе (око 3 г/дан или 0,03 г/кг телесне масе/дан) суплементације (Hultman et al., 1996). Оба протокола су се показала ефикасним у повећању садржаја креатина у мишићима за око 20%, као и побољшању перформанси вежбања. Међутим, неке студије указују да се не морају укључивати високе дозе креатина јер ниже, дневне дозе суплементације креатина (тј. 3–5 г/дан) ефикасне су за повећање интрамускуларних залиха креатина, повећање мишића, перформанси мишића и опоравак (Gualano et al., 2012; Antonio, et al., 2021).

Бета-аланин (β-аланин)

Бета-аланин је неесенцијална аминокиселина, чији је ергогени потенцијал заснован на синтези карнозина, главног интрамускуларног пуфера (састављен од аминокиселине хистидина и бета-аланина). Карнозин се налази у великим концентрацијама у скелетним мишићима, нарочито типа II (брзим влакнима) која се доминантно користе у активностима код којих је потребно брзо генерисати различите видове силе или снаге. Како се бета-аланин сматра првенствено ефикасним у временским оквирима од 1 до 10 минута (Saunders et al., 2017), тренинг високог интензитета у том трајању може побољшати адаптивни одговор тако што ће акумулирати веће оптерећење током сваког тренинга. Ово може бити због бројних међусобно повезаних фактора, укључујући побољшано рН пуферовање (Vaguet et al., 2010; Artioli et al., 2019), што може омогућити веће ослањање на аеробни метаболизам и на тај начин смањено накупљање гликолитичких метаболита за исти интензитет вежбања (Gross et al., 2014). Постоје студије које подржа-

вају да бета-аланин може повећати снагу и радни капацитет, смањује осећај умора и исцрпљености, и позитивно утиче на састав тела, и подиже ниво карнозина и смањује акумулацију млечне киселине у мишићима (Artioli et al., 2010; Todorovic et al., 2022). У једној од студија, 4-недељна суплементација бета-аланином (високог нивоа 6,4 г; 33 џудиста) значајно је побољшала перформансе у специјалном џудо фитнес тесту који је праћен симулираним борбама (de Andrade Kratz et al., 2017). У другој студији, тестирају 40 џудо и џију-џицу спортиста са 6,4 г по кг телесне тежине б-аланина и 500 мг натријум-бикарбоната, показујући значајну разлику посебно у лактату и укупан ергогени ефекат, како самог б-аланина тако и више у комбинацији са бикарбонатом (Tobias et al., 2013).

Показало се да дневна суплементација од 4 до 6 г бета-аланина током најмање од две до четири недеље побољшава перформансе вежбања. Доза одржавања од ~1,2 г/д била би ефикасна у одржавању повишеног садржаја карнозина у мишићима (на 30%–50% изнад основне вредности) после суплементације (Stegen et al., 2014). Нежељени ефекат парестезије (пецкање коже) може се контролисати мањим дозама током дана у 2–4 дозе од приближно 1,6 г или 3,2 г (Smith et al., 2009).

Протеински додаци

Протеински прашкови (добијени из различитих извора) најчешће су коришћени дијететски суплемент код спортиста али и код војника и рекреативаца (Zangelidis et al., 2008; Šoškić et al., 2016; Bukhari et al., 2021). У спорту ће обично бити потребан унос протеина већи од нормалног препорученог дневног уноса који износи 0,8 г по кг телесне масе, приближно од 45 до 55 г на дан. Протеини су супстанце које садрже азот и сложенији су од угљених хидрата и масти. Они чине главну структурну компоненту мишића и других ткива у телу. Протеин се налази у свим живим ћелијама и има функционална и структурна својства, чинећи ~15–20% укупне телесне масе. Протеини се, такође, користе за производњу хормона, ензима и хемоглобина. Иако протеини нису примарни или жељени извор енергије, током периода недостатка хранљивих материја могу се користити и за производњу енергије. Да би тело користило протеине, они се прво разграђују до најједноставнијих облика, познат као аминокиселине. Потрошња одговарајуће количине есенцијалних аминокиселина, посебно леуцина, доводи до синтезе мишићне масе (Hoffman et al., 2015). Познато је да узимање есенцијалних аминокиселина у слободној форми или као део протеинског додатка од 20 до 40 г након вежбе стимулише синтезу мишићних протеина и може повећати снагу и побољшати телесну композицију повећањем немасне телесне масе (Jäger et al., 2017). Додатак дијететских протеина, уз вежбе отпора и комбиновани тренинг (нпр. ударци или хватови и полуге), обезбедиће мишићни систем који је физиолошки боље припремљен за стварање силе током примене техника (Campbell et al., 2011). Повећана потрошња протеина примећена је и код каратиста (Teshima et al., 2002) и џудиста (Zangelidis et al., 2008).

Препоручени дневни унос протеина за спортисте је 1,2–2 г/кг телесне масе (Campbell et al., 2011). Ако се ова количина протеина не уноси редовном исхраном, препоручени су протеински додаци (протеин сурутке, казеин или соја протеин). Евентуални вишкови нискомолекуларних протеина учествују у процесу стварања енергије, а вишак азота се излучује. Нема никакве недоумице у коришћењу нискомолекуларних протеина, пошто су полазне материје јестиве, а методе разградње физиолошке (Burgerstein & Zimmermann, 2009).

Кофеин

Најчешћи извор кофеина у исхрани је кафа, али и чај, чоколада и специјализована спортска храна и суплементи. Иако је унос кофеина имао минималан ефект на максималну снагу (Davis & Green, 2009), потенцијалне користи од узимања кофеина су двојаке: побољшања времена реакције и пораст експлозивне снаге. Упркос недостатку научне подршке повезивања суплементације кофеином са побољшањем спортских перформанси, кофеин је често коришћени додатак исхрани за џудисте (Campbell et al., 2011). Конкретно, 50% анкетираних џудиста користи суплементацију кофеином (Zangelidis et al., 2008). Неколико студија ограничених на ефекат кофеина на време реакције које укључује реакцију на подражај помоћу једноставних покрета руку дали су позитивне резултате (Jacobson & Edgley, 1987; Lorino et al., 2006). Друга област која се односи на време реакције је окретност или агилност. Две студије које су истраживале ефекте кофеина на агилност, дале су опречне резултате. У првој студији, кофеин (6 мг кофеин по кг телесне масе) је побољшао укупне средње перформансе агилности (3 спринта 22, 33 и 31м изведено цик-цак) за приближно 2% више у поређењу са плацебом, међутим, није пријављено да је побољшање било значајно (Davis & Green, 2009). У другом, рандомизованом, двоструко слепом експерименту након узимања кофеина (6 мг/кг телесне масе) или плацеба, није примећена значајна промена у тесту агилности након узимања кофеина (Stuart et al., 2005). Након ниских (~40 мг или ~0,5 мг кг⁻¹) до умерених (~300 мг или 4 мг кг⁻¹) доза кофеина, будност, време реакције и пажња се побољшавају, али се примећују мање доследни ефекти на памћење и извршне функције вишег реда, као што су просуђивање и доношење одлука (McLellan et al., 2016). У закључку се може констатовати да је кофеин широко коришћен додатак за побољшање перформанси који користе спортисти и подједнако неспортисти.

У погледу дозе, кофеин може утицати на побољшање перформансе када се конзумира 15–30 минута пре вежбања у ниским до умереним дозама (~3–6 мг/кг телесне масе), штавише, нема користи када се конзумира у већим дозама (≥ 9 мг/кг) (Goldstein, et al., 2010).

Натријум-бикарбонат (натријум-хидрогенкарбонат или сода-бикарбона)

Натријум-бикарбонат је алкализирајући агенс и интегрална компонента примарног рН пуферског система тела. Бројне студије су показале

да се нивои ендогеног бикарбоната могу безбедно и акутно повећати након оралне употребе између 0,2 и 0,3 г/кг телесне масе натријум-бикарбоната (Siegler et al., 2010). Суплементација на овим нивоима може да доведе до побољшања од приближно 2% до 3% у различитим мерењима перформанси током појединачних и поновљених вежби високог интензитета у трајању од 1 до 10 минута (Hadzic et al., 2019). Две студије које су истраживале ефикасност натријум-бикарбоната су спроведена код спортиста борилачких спортова. У првој студији (Siegler & Hirscher, 2010), учествовало је десет боксера аматера у два такмичарска спаринга. Приближно 90 минута пре спаринга у мечевима, сваки боксер је уносио 0,3 г/кг натријум-бикарбонат или плацебо у насумични и уравнотежен начин. Овај ниво натријум-бикарбоната суплементације резултирао је значајним побољшањем ефикасности ударца. У другој студији, наступило је девет цудиста, три серије специјализованог цудо фитнес теста (СЈФТ) са временом опоравка од пет минута између сваке серије (Artioli et al., 2007). Сваки испитаник је унео 0,3 г/кг натријума-бикарбоната или плацебо два сата пре извођења теста. Резултати истраживања су показали да суплементација натријум-бикарбоната значајно побољшава резултате у СЈФТ, ниво лактата је био значајно мањи након узимања натријум-бикарбоната у поређењу са плацебом, што указује да је натријум-бикарбонат показао пуферски ефекат. У још једној студији, испитивани су ефекат натријум-бикарбоната на перформансе и процењени енергетски систем и допринос током симулиране таеквондо борбе. Спортисти су конзумирали 0,3 мг/кг телесне масе натријум-бикарбоната или плацеба, 90 минута пре симулације борбе. Након суплементације натријум-бикарбонатом, значајно је повећан допринос гликолитичког метаболизма и, самим тим, побољшане перформансе током симулиране таеквондо борбе (Lopes-Silva et al., 2018).

Тренутне препоруке за суплементацију натријум-бикарбоната је конзумација између 0,2 до 0,4 г/кг телесне масе са малим оброком богатим угљеним хидратима (~1,5 г/кг телесне масе) отприлике од 120 до 150 минута пре вежбања (Maughan et al., 2018).

ЗАКЉУЧАК

Избалансирана исхрана може побољшати перформансе, регенерацију након тренинга код спортиста, рекреативца и професионалца у полицији и војсци. Такође, позитиван ефекат уравнотежене исхране може се појачати додацима исхрани. Постоје неки суплементи који имају доказан утицај на снагу или димензије мишићне силе, издржљивост и састав тела у борилачким спортовима (као што су натријум-бикарбонат, кофеин, креатин, бета-аланин и протеински додаци), међутим, никаква количина суплемената неће надокнадити лошу исхрану. Генерално, додаци исхрани или дијететски суплементи су производи чија је намена допуна исхране са циљем задовољавања потреба за макро и микро нутријентима, као и других важних састојака у циљу очувања здравља, правилног развоја тела и унапређења спортских перформанси.

Упркос растућим истраживањима спортске исхране, што је у овом раду посебно истакнуто, остају многа отворена питања везана за додатке исхране, која се морају истражити како би се даље побољшале спортске и професионалне перформансе у специјалном физичком образовању, пре свега, питања безбедности и ефикасности и са њима повезано питање законског уређења ове области. Како би се могао дати ваљан одговор на ова питања, из угла интересовања овог рада, неопходна су даља истраживања, пре свега, на популацији полиције и војске.

ЛИТЕРАТУРА

- Amanović, Đ., Baić, V., Nikač, Ž., & Ljubisavljević, M. (2015). The paradigm of Specijal Physical Education in police education and training. *Sport Science*, 8(2), 7–15.
- Amanović, Đ., Milošević, M., Žigić, G., & Ljubisavljević, M. (2020). Impact of different diet regimes at results of endurance performances. *Sport Science*, 14(1), 53–59.
- Antonio, J., Candow, D. G., Forbes, S. C., & Ziegenfuss, T. N. (2021). Common questions and misconceptions about creatine supplementation: what does the scientific evidence really show?. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 18. Retrieved 28. 6. 2022, from <https://doi.org/10.1186/s12970-021-00412-w>
- Artioli, G. G., Gualano, B., Coelho, D. F., & Lancha, A. H. (2007). Does sodium-bicarbonate ingestion improve simulated judo performance?. *International journal of sport nutrition and exercise metabolism*, 17(2), 206–217.
- Artioli, G.G., Gualano, B., Smith, A., & Lancha AH Jr. (2010). Role of beta-alanine supplementation on muscle carnosine and exercise performance. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 42, 1162–1173.
- Artioli, G. G., Solis, M. Y., Tritto, A. C., & Franchini, E. (2019). Nutrition in combat sports. In D. Bagchi, S. Nair, & D. Heart (Eds), *Nutrition and enhanced sports performance* (pp. 109–122). Academic Press.
- Baguet, A., Koppo, K., Pottier, A., & Derave, W. (2010). β -Alanine supplementation reduces acidosis but not oxygen uptake response during high-intensity cycling exercise. *European journal of applied physiology*, 108(3), 495–503.
- Beck, T. W., Housh, T. J., Johnson, G. O., & Coburn, J. W. (2007). Effects of a drink containing creatine, amino acids, and protein combined with ten weeks of resistance training on body composition, strength, and anaerobic performance. *Journal of strength and conditioning research*, 21(1), 100–104.
- Bogdanis, G. C., Nevill, M. E., Aphas, G., & Williams, C. (2022). Effects of Oral Creatine Supplementation on Power Output during Repeated Treadmill Sprinting. *Nutrients*, 14(6), 1140.
- Bonilla, D. A., Kreider, R. B., Stout, J. R., & Rawson, E. S. (2021). Metabolic basis of creatine in health and disease: A Bioinformatics-assisted review. *Nutrients*, 13(4), 1238.
- Buford, T. W., Kreider, R. B., Stout, J. R., & Antonio, J. (2007). International Society of Sports Nutrition position stand: creatine supplementation and exercise. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 4(1), 1–8.

- Bukhari, A. S., DiChiara, A. J., Merrill, E. P. & Lieberman, H. R. (2021). Dietary supplement use in US Army personnel: A mixed-methods, survey and focus-group study examining decision making and factors associated with use. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 121(6), 1049–1063.
- Burgerstein, L., & Zimmermann, M. (2009). *Priručnik hranljivih supstanci*. Novi Sad: Fitco.
- Cannataro, R., Straface, N. & Cione, E. (2022). Nutritional supplements in combat sports: What we know and what we do. *Human Nutrition & Metabolism*, 29. Retrieved 28. 6. 2022, from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666149722000184>
- Campbell, B. I., La Bounty, P. M., & Wilborn, C. D. (2011). Dietary supplements used in combat sports. *Strength & Conditioning Journal*, 33(6), 50–59.
- Close, G. L., Hamilton, D. L., Philp, A., & Morton, J. P. (2016). New strategies in sport nutrition to increase exercise performance. *Free Radical Biology and Medicine*, 98, 144–158.
- Davis, J. K., & Green, J. M. (2009). Caffeine and anaerobic performance. *Sports medicine*, 39(10), 813–832.
- de Andrade Kratz, C., de Salles Painelli, V., de Andrade Nemezio, K. M., & Artioli, G. G. (2017). Beta-alanine supplementation enhances judo-related performance in highly-trained athletes. *Journal of science and medicine in sport*, 20(4), 403–408.
- Dikić, N., Suzić, J., & Radivojević, N. (2008). Upotreba suplemenata i lekova u sportu-šta sportisti zaista koriste?. *Sportska medicina*, 8(4), 2–9.
- Franchini, E., Brito, C. J., Fukuda, D. H., & Artioli, G. G. (2014). The physiology of judo-specific training modalities. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 28(5), 1474–1481.
- Goldstein, E. R., Ziegenfuss, T., Kalman, D., & Antonio, J. (2010). International society of sports nutrition position stand: caffeine and performance. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 7. Retrieved 28. 06. 2022, from <https://doi.org/10.1186/1550-2783-7-5>
- Gross, M., Boesch, C., Bolliger, CS., & Vogt, M. (2014). Effects of beta-alanine supplementation and interval training on physiological determinants of severe exercise performance. *European Journal of Applied Psychology*, 114(2), 221–234.
- Gualano, B., Roschel, H., Brightbill, C. E., & Rawson, E. S. (2012). In sickness and in health: the widespread application of creatine supplementation. *Amino acids*, 43(2), 519–529.
- Гужвица, М., & Паспаљ, Д. (2020). Специјално физичко образовање. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука.
- Jacobson, B. H., & Edgley, B. M. (1987). Effects of caffeine in simple reaction time and movement time. *Aviation, space, and environmental medicine*, 58(12), 1153–1156.
- Jäger, R., Kerkick, C. M., Campbell, B. I., & Antonio, J. (2017). International society of sports nutrition position stand: protein and exercise. *Journal of the International*

- Society of Sports Nutrition*, eCollection 2017 . Retrieved 22. 6. 2022, from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28642676/>
- Januszko, P., & Lange, E. (2021). Nutrition, supplementation and weight reduction in combat sports: a review. *AIMS Public Health*, 8(3), 485–498.
- Kerksick, C. M., Wilborn, C. D., Campbell, W. I., & Greenwood, M. (2009). The effects of creatine monohydrate supplementation with and without D-pinitol on resistance training adaptations. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 23(9), 2673–2682.
- Kilibarda, N. (2021). *Osnove tehnologije životnih namirnica*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
- Knapik, J. J., Steelman, R. A., Hoedebecke, S. S., & Lieberman, H. R. (2014). A systematic review and meta-analysis on the prevalence of dietary supplement use by military personnel. *BMC complementary and alternative medicine*, 14(1), 1–19.
- Hadzic, M., Eckstein, M. L., & Schugardt, M. (2019). The impact of sodium bicarbonate on performance in response to exercise duration: a systematic review. *Journal of Sports Science & Medicine*, 18(2), 271–281.
- Harris, R. C., Söderlund, K., & Hultman, E. (1992). Elevation of creatine in resting and exercised muscle of normal subjects by creatine supplementation. *Clinical science*, 83(3), 367–374.
- Hoffman, J. R., & Maresh, C. M. (2011). Nutrition and hydration issues for combat sport athletes. *Strength & Conditioning Journal*, 33(6), 10–17.
- Hoffman, J. R., Stout, J. R., & Moran, D. S. (2015). Protein supplementation and athlete performance. *Human Health and Nutrition*, 49–68. Retrieved 22. 6. 2022, from https://api.elsevier.com/content/abstract/scopus_id/84957358780
- Hultman, E., Soderlund, K., Timmons, J. A., & Greenhaff, P. L. (1996). Muscle creatine loading in men. *Journal of applied physiology*, 81(1), 232–237.
- Lopes-Silva, J. P., Da Silva Santos, J. F., Artioli, G. G., & Franchini, E. (2018). Sodium bicarbonate ingestion increases glycolytic contribution and improves performance during simulated taekwondo combat. *European journal of sport science*, 18(3), 431–440.
- Lorino, A. J., Lloyd, L. K., Crixell, S. H., & Walker, J. L. (2006). The effects of caffeine on athletic agility. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 20(4), 851.
- Maughan, R. J., Burke, L. M., Dvorak, J., & Engebretsen, L. (2018). IOC consensus statement: dietary supplements and the high-performance athlete. *International journal of sport nutrition and exercise metabolism*, 28(2), 104–125.
- McLellan, T. M., Caldwell, J. A., & Lieberman, H. R. (2016). A review of caffeine's effects on cognitive, physical and occupational performance. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 71, 294–312.
- Milošević, M., Mudrić, R., Jovanović, S., Amanović, Đ., & Dopsaj, M. (2005). *Konstituisanje sistema za upravljanje trenutnim i kumulativnim edukativnim i trenaznim efektima (upravljanje u SFO)*. In Serbian. Beograd.

- Milošević, B. M., & Milošević, M. M. (2014). *Specijal Physical Education: Textbook on the management of the construction of the physical integrity and capacity of police officers*. Saarbrücken, Germany: LAP Lambert Academic Publishing.
- Radovanović, D., Bratić, M., Milovanović, D. (2008). Effects of creatine monohydrate supplementation and training on anaerobic capacity and body composition in judo athletes. *Acta Facultatis Medicae Naissensis*, 25(3), 115–120.
- Saunders, B., Elliott-Sale, K., Artioli, G. G., & Gualano, B. (2017). β -alanine supplementation to improve exercise capacity and performance: a systematic review and meta-analysis. *British journal of sports medicine*, 51(8), 658–669.
- Siegler, JC., Midgley, AW., Polman, RCJ., Lever, R. (2010). Effects of various sodium bicarbonate loading protocols on the time-dependent extracellular buffering profile. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 24(9), 2551–2557.
- Siegler, J. C., & Hirscher, K. (2010). Sodium bicarbonate ingestion and boxing performance. *The Journal of Strength & Conditioning Research*, 24(1), 103–108.
- Smith, AE., Moon, JR., Kendall, KL., & Stout, JR. (2009). The effects of beta-alanine supplementation and high intensity interval training on neuromuscular fatigue and muscle function. *European Journal of Applied Physiology*, 105, 357–363.
- Stegen, S., Bex, T., Vervaeke, C., & Derave, W. (2014). β -Alanine dose for maintaining moderately elevated muscle carnosine levels. *Medicine and science in sports and exercise*, 46(7), 1426–1432.
- Stuart, G. R., Hopkins, W. G., Cook, C., & Cairns, S. P. (2005). Multiple effects of caffeine on simulated high-intensity team-sport performance. *Medicine and science in sports and exercise*, 37(11), 1998–2005.
- Šoškić, M., Đorđević, B., Veljić, M., & Veljić, S. (2016). Analiza upotrebe dijetetskih suplemenata među rekreativnim sportistima u Podgorici, Crna Gora. *Arhiv za farmaciju*, 66(2), 91–102.
- Teshima, K., Imamura, H., Yoshimura, Y., Y. & Shirota, T. (2002). Nutrient intake of highly competitive male and female collegiate karate players. *Journal of physiological anthropology and applied human science*, 21(4), 205–211.
- Tobias, G., Benatti, F. B., de Salles Painelli, V., & Artioli, G. G. (2013). Additive effects of beta-alanine and sodium bicarbonate on upper-body intermittent performance. *Amino acids*, 45(2), 309–317.
- Todorovic, N., Santibañez-Gutierrez, A., Milovanov, D., & Fernandez-Landa, J. (2022). Effects of acute B-Alanine supplementation on countermovement jump performance after a 4x400 m fatigue protocol: A randomized, double-blind, placebo-controlled trial. *Kinesiology*, 54(2), 201–207.
- Zangelidis, G., Kanioglou, A., Galazoulas, C., & Mavrovouniotis, F. (2008). *Dietary supplements and nutritional ergogenic aids use in judo athletes* (No. RefW-40-8230). Aristotle University of Thessaloniki.

ПРЕПОЗНАВАЊЕ ЛИЦА И ПРЕДМЕТА ОД СТРАНЕ СВЈЕДОКА

Прегледни научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2401051D	COBISS.RS-ID 141361409	УДК 343.13/.15:343.11-05
---------------------------------	------------------------	--------------------------

Свјетлана Драговић¹

Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Република Српска, БиХ

Апстракт. Свједочење је општа дужност свих лица и обухвата низ обавеза, међу којима је и обавеза свједока да да исказ. Давање исказа подразумијева давање обавјештења о кривичном дјелу, учиниоцу и другим важним околностима конкретного предмета. Међутим, у ситуацијама када је нпр. потребно да се утврди да ли свједок познаје лице или предмет, неопходно је да се организује препознавање. То значи да обавеза давања исказа свједока, у случајевима када је то потребно, подразумијева и препознавање лица и предмета. Препознавање лица и предмета је сложен процес. Обично се каже да препознавање обухвата двије фазе, фазу описа и фазу предочавања ради препознавања. Оваква конструкција је вјероватно посљедица законске формулације у којој стоји да, уколико је потребно да се утврди да ли свједок препознаје лице, односно предмет, свједок прво треба да опише објект препознавања, па да му се онда објект препознавања предочи ради препознавања. Међутим, свака ова фаза подразумијева низ активности које се морају предузети, које су, притом, врло осјетљиве и од којих у великој мјери зависи исход препознавања. Поред тога, правила процесног права која се односе на препознавање су оквирна и нису довољна. За успјешно препознавање, неопходно је познавати и поштовати правила која прописују криминалистика и психологија. Све ово радњу препознавања лица и предмета од стране свједока чини врло сложенем и захтјевном. С обзиром на то да се препознавање лица и предмета реализује у оквиру саслушања свједока као радње доказивања у кривичном поступку, препознавање се записнички констатује и записник може да буде доказ у кривичном поступку. Наравно, његову доказну снагу цијени суд у складу са правилима која важе и за оцјену других доказа.

Кључне ријечи: свједок, препознавање лица, препознавање предмета.

¹ Аутор за кореспонденцију: мр Свјетлана Драговић, наставник за право и етику у Управи за полицијску обуку у Бањој Луци. Имејл: svjetlanadragovic@gmail.com.

ПОЈАМ ПРЕПОЗНАВАЊА

„Често пута није довољно да сведок само изјави све што зна о предмету, за који се пита, већ је потребно и да позна или агносцира лица и ствари које му се поднесу. Агносција се обично врши после сведочења и то у циљу, да се види, да ли је лице или ствар одиста баш она на коју се односио исказ сведока” (Марковић, 1930: 393). „Препознавање је сложен психички процес и, у ствари, представља емотивну појаву која почива на утиску присном, већ познатом” (Алексић, 1996: 223). Суштина препознавања јесте посматрање лица и предмета, како би се утврдила истовјетност са раније виђеним лицима или предметима или да би се провјерио дати исказ. Објект препознавања могу бити лица и предмети.²

Када је у питању препознавање лица, углавном се ради о препознавању учинилаца кривичних дјела и ово препознавање представља најсложенији вид препознавања. Препознавање лица је најбоље вршити у условима који су слични онима какви су били у стварности. Такође, приликом препознавања се препоручује коришћење транспарентних огледала. „Сведок се налази иза те посебне врсте стакла, тако да он може да види особе које му се предочавају, док оне не могу да виде њега” (Алексић & Шкулић, 2010: 214). Такође, криминалистика препоручује и одређена правила која се односе на лица која се предочавају свједоку. У суштини, та лица треба да буду што је могуће више слична осумњиченом лицу, по старости, висини, тежини, изгледу лица, боји и дужини косе и то тако да „њихова висина не би требало да се разликује за више од 5 cm, тежина за више од 10 kg, а животна доб за више од 5–8 година“ (Алексић & Шкулић, 2010: 214). Свједоку не би требало предочавати мање од пет ни више од осам лица. Приликом препознавања, осумњичени се међу тим лицима не смије ни по чему издвајати. Уколико дође до препознавања, у записник о препознавању се обавезно треба унијети на основу чега је извршено препознавање.

Што се тиче предмета као објекта препознавања, углавном су у питању украдени, нађени, одбачени, изгубљени или привремено одузети предмети који имају везу са извршеним кривичним дјелом. „Препознавање предмета који могу послужити као доказ (*corpus delicti*) или који служе за утврђивање неких чињеница у кривичном поступку, јесте по правилу поузданије од препознавања лица, јер се најчешће врши при расвјетљавању имовинских деликата, а субјект идентификације је оштећени, лице које најбоље познаје властиту ствар и њене индивидуалне, понекад и скривене карактеристике” (Јокић, 2016: 97). Препознати предмет значи на несумњив начин утврдити обиљежја по којима се тај предмет разликује од других предмета исте врсте. Препознавање предмета, такође, подразумејева прво што детаљнији опис па онда предочавање истоврсних предмета ради препознавања. Иако актуелна литература и студије то не потврђују, раније се сматрало да су жене „норо-

² Криминалистика као објект препознавања, поред лица и предмета, наводи и препознавање лешева и мјеста извршења кривичног дјела.

чито добри сведоци за препознавање ствари. Број погрешних идентификација ствари мањи је у односу на проценат погрешних препознавања личности, али се зато из разних мотива (нарочито користољубља) често врши неистинито (лажно) препознавање ствари” (Vodinešić, 1970: 142).

Препознавање се врши не само из разлога утврђивања истовјетности са раније виђеним, него да се препознавање врши и у циљу провјере датог исказа. За провјеру истинитости и вјеродостојности раније датог исказа, поред препознавања често се врше и реконструкције догађаја, суочење, претресање. Све ове радње се предузимају када „постоји сумња да сведок није приликом саслушања рекао праву и пуну истину, а постоји вероватноћа да му је она позната” (Алексић, 1996: 241).³

Процесни закони у БиХ познају препознавање које врше свједоци у кривичном поступку. Тако, на примјер, Закон о кривичном поступку Републике Српске, у дијелу којим је регулисано саслушање свједока, предвиђа могућност препознавања „ако је потребно да се утврди познаје ли свједок лице или предмет”.⁴ Наведени закон не прописује детаљна правила за извођење ове радње. Једино правило које је њим прописано јесте то да ће се од свједока тражити прво да опише или да наведе знакове по којима се лица, односно, предмети разликују, па ће му се тек послје показати ради препознавања и то са другим њему непознатим лицима, односно, ако је могуће, са предметима исте врсте. Закон предвиђа и могућност препознавања лица на основу фотографија, уколико се препознавање не може извршити непосредно.

Из овог произлази да се препознавање, у суштини, састоји из двије фазе, претходне и главне. Претходна фаза (фаза узимања описа) јесте фаза у којој лице које врши препознавање, описује објекат препознавања, наводи што конкретнија идентификацијска обиљежја по којима се лице, односно, предмет, могу препознати. Након претходне фазе слиједи главна фаза (фаза предочавања ради препознавања) у којој се од свједока тражи да препозна лице, односно, предмет. „Руководилац препознавања треба да буде стручан и обучен, да посједује одређена знања из психологије и криминалистике, да се понаша уздржано, објективно у цијелом току препознавања и мора бити свјестан да је свједок идентификације константно подложен сугестивном утицају, како вербалном, тако и невербалном” (Јокић, 2016: 151). Препознавање се врши на начин да се свједоку покаже више лица, односно, предмета исте врсте и он треба да покаже лице, односно, предмет који је препознао (Симовић, 2005: 239–240). Уколико препознавање није могуће извршити на овај начин, непосредним предочавањем лица, онда се препознавање може

3 Најбољи начин за провјеру истинитости препознавања јесте реконструкција догађаја, када се препознавање врши на мјесту извршења кривичног дјела и у, колико год је могуће, сличним условима који су постојали у вријеме извршења дјела. Реконструкцијом се „најбоље утврђују психолошка својства сведока; способност да тачно запажа, правилно одреди димензије, боје и време, снагу памћења, начин реаговања на догађаје, врсту и степен сугестивности. Реконструкцијом се проналази сакривени закључак у исказу” (Vodinešić, 1970: 140).

4 Закон о кривичном поступку Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бр. 53/2012, 91/2017, 66/2018 и 15/2021), чл. 150, став 3.

извршити и на основу фотографија.⁵ Препознавање на основу фотографија се врши изузетно јер је „слика само нужно помоћно средство за проналажење и препознавање кривца. Човек се временом мења. На слици нису ухваћена сва обележја личности, нарочито мимика” (Vodinešić, 1970: 63). Поред тога, свједок који је, на примјер, осумњиченог видио у реалној животној ситуацији, у покрету, теже ће извршити препознавање ако испред себе има само фотографију. Такође, квалитет фотографије може бити различит, зависно од услова под којима је фотографија настала. Наравно, иако препознавање на основу фотографија има недостатака, јасно је да се на основу фотографија може успјешно извршити препознавање и треба га примјењивати у ситуацијама када није могуће препознавање уживо.

Приликом описивања, свједок наводи поједина обиљежја онако како их је задржао у сјећању, док током предочавања ради препознавања износи свој садашњи доживљај и упоређује га са прошлим. Водинелић нпр. наводи да се препознавање састоји из три сегмента: „1) сведок је видео кривца и створио у себи сећање о његовом лику; 2) неко време после тога доживљаја сведоку се предочавају нека лица међу којима се налази кривац или њему сличан човек, а то је неки доживљај; 3) за време тог доживљаја сведок упоређује живе ликове са ликом из сећања и изводи закључак о њиховом идентитету односно разлици“ (Vodinešić, 1970: 137).

ФАЗЕ ПРЕПОЗНАВАЊА

Фаза описивања и фаза предочавања ради препознавања су уско повезане, тачније једна на другу се надовезују. Након описа слиједи предочавање ради препознавања, али „способност описивања не мора бити везана са способношћу за препознавање... Неспособност описивања обележја не искључује могућност тачног препознавања исто тако као што правилан опис не гарантује тачност препознавања” (Водинелић, 1985: 582). „Постоје разне врсте сведока. Неки одлично и тачно описују, а лоше и погрешно препознавају. И, обратно, неспособност описивања не мора бити везана са неспособношћу за препознавање. То су две одвојене способности. Сматра се да је јача способност препознавања него описивања” (Vodinešić, 1970: 137). Велики је број фактора који утичу како на способност описивања тако и на способност

5 Када је у питању препознавање предмета на основу фотографија, Законом о кривичном поступку Републике Српске није предвиђен овај вид препознавања. Међутим, нема разлога да се не изводи посредно препознавање предмета, посебно у ситуацијама када је потребно да се препознаје предмет који нпр. више не постоји или је у великој мјери измијењен или је из неког разлога тешко организовати непосредно препознавање. Тако је нпр. Закоником о кривичном поступку Републике Србије прописано да се препознавање и лица и предмета може вршити на основу фотографија, уколико лице или предмет који треба да се препознају, нису доступни (Закон о кривичном поступку Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС, чл. 90, став 3).

препознавања предоченог. Прије препознавања потребно је утврдити ове способности, водећи рачуна о индивидуалним разликама свједока.

Када је у питању способност свједока за описивање, увијек треба имати у виду значајне индивидуалне разлике свједока. Психологија, са аспекта типа посматрача, разликује синтетички и аналитички тип свједока. Синтетички тип свједока „прима у првом реду општи утисак објекта посматрања, губећи бројне детаље, којима не придаје важност (пажњу). У свом исказу, такав сведок не излаже претежно тај општи утисак и није способан да подробно и тачно износи многе детаље који управо чине суштину личног описа... Насупрот њему, аналитички тип, пре свега, запажа детаље док запоставља општи лик објекта посматрања... Сретна је околност за утврђивање објективне истине када сведок препознавања припада аналитичко-синтетичком типу” (Водинелић, 1985: 581–582). Препознавање је успјешно само ако је свједок уочио и запамтио „не само групна него управо и потребан скуп (комплекс) индивидуалних обележја... Групна припадност значи сличност и ништа друго. Само индивидуална обележја омогућавају разликовање између предочених сличних објеката” (Водинелић, 1985: 577).

С обзиром на то да криминалну ситуацију најчешће карактерише велики број подражаја, присуство јаких емоција, велики је број чинилаца који утичу на то шта ће свједок опазити и запамтити. Тако криминалистичка психологија разликује двије врсте чинилаца који утичу на опажање догађаја: чиниоце који се односе на догађај и чиниоце који се односе на особу која опажа. Чиниоци који се односе на догађај су: раздаљина, дужина посматрања, насилност догађаја, присуство оружја, освјетљење и уочљивост извршиоца. Док су чиниоци који се односе на свједока: присуство алкохола/дрога, стрес, селективна пажња, предрасуде и пристрасност (Баић, 2018: 88–89). Наравно, не треба заборавити ни факторе као што су претходно знање и искуство свједока, мотивација, потребе, жеље и очекивања. Сви ови фактори имају утицаја на опажање свједока. Осим тога, „постоје разлике у обиму садржаја који су појединци у стању да задрже...” (Рот, 1990: 80–90). Такође, као што не памте исте чињенице, свједоци и не заборављају исте чињенице. „Шта ће свједоци запамтити, односно, заборавити зависи од њихових индивидуалних својстава. Када је неки догађај посматрало више сведока, могли су они да упамте разне моменте тог догађаја. Ако сваки од њих да исказ о ономе моменту који је он запазио и запамтио, добиће се потпуна слика тог догађаја” (Vodinić, 1970: 129).

Након што свједок опише објекат препознавања, слиједи фаза предочавања ради препознавања (главна фаза). Свједоку ће се предочити „спорни” објекат заједно са другим сличним, њему непознатим објектима. Свједок ће се поучити да пажљиво погледа и да се изјасни да ли међу предоченим препознаје објекат који је опазео у критично вријеме, односно чији је опис претходно дао. „... од више непознатих лица или предмета исте врсте, он треба да покаже лице или предмет које би требало да препозна” (Simović & Simović, 2019: 353). Објекти препознавања треба да буду слични и предоча-

вају се истовремено. Свједоку се објекти могу предочити уживо,⁶ што је много поузданије, а могу му се предочити и фотографије објекта.⁷

Када је у питању способност свједока за препознавање, као и код описивања, треба имати у виду индивидуалне разлике свједока. Пол, узраст, способности, особине личности, квалитет описа, досљедност у исказу у случају поновног саслушања, степен сигурности свједока у вјеродостојност свог исказа, изглед објекта који се препознаје, промјена личног описа или гардеробе објекта препознавања у случајевима препознавања лица, неки су од чинилаца који могу утицати на препознавање. Такође, мора се узети у обзир и вријеме протекло од извршења кривичног дјела до момента препознавања, контекст у коме се врши препознавање, информације о догађају након догађаја (Баић, 2018: 95–101).

Препознавање може бити успјешно само ако је свједок уочио и запамтио одређена индивидуална обиљежја. Утврђивање идентитета или разлике је могуће само на основу скупа индивидуалних обиљежја. „Подударане само групних обиљежја омогућује једино утврђивање групне припадности, а то нипошто није исто што и идентитет. Групна припадност значи сличност и ништа друго” (Водинелић, 1985: 577). Само на основу индивидуалних обиљежја се може утврдити идентитет или разлика између сличних објеката.

Важно је поменути да се у неким ситуацијама врши и поновно предочавање ради препознавања. Иако се аутори слажу да поновно предочавање није пожељно,⁸ у појединим ситуацијама је неизбјежно (на примјер, у случају када се направила грешка приликом првог предочавања, ако је дошло до значајних промјена у изгледу осумњиченог, ако је прво препознавање извршено само на основу фотографије, ако се појаве неке нове околности и докази који се могу провјерити само поновним препознавањем и друго) (Водинелић, 1985: 579–581).

6 Када је у питању предочавање лица уживо, разликују се двије врсте предочавања, истовремено и узастопно. Код истовременог предочавања, свједоку се сва лица истовремено предоче. Важно је да предочена лица имају иста групна обиљежја као и осумњичени (приближно иста висина, боја и дужина косе, слична одјећа и обућа и друго) и да од раније нису позната осумњиченом. Код узастопног уживог предочавања, свједоку се, као и код истовременог предочавања, предочава више лица, али не истовремено, него појединачно, један по један. Међу предоченим лицима мора бити и осумњичени. За узастопно предочавање важе иста правила као и за истовремено, с тим да се свједоку треба рећи да ће му лица бити појединачно предочена и да ће се међу њима можда налазити и описани извршилац.

7 Различита су мишљења криминалиста о поузданости препознавања на основу фотографија, од тога да овакво препознавање може бити само помоћног карактера (нпр. Водинелић фотографију одређује само као корисно помоћно средство за проналажење и препознавање, Водинелић 1970: 63), па до мишљења да се на основу фотографија може успјешно и поуздано вршити препознавање (нпр. Јокић наводи да се на основу фотографија може успјешно извршити препознавање, али да се оно може извршити само у случајевима када није могуће лично препознавање (Јокић, 2016: 89).

8 Поједини аутори наводе да су поновљена предочавања ради препознавања врло опасна, јер „постоји могућност да сведок у предоченом стварно препозна оно лице које му је раније предочавано, али га замењује са кривцем” (Водинелић, 1970: 141).

Потребно је обје фазе препознавања унијети у записник. У записник је, поред основних података који се односе на мјесто и вријеме препознавања, субјект и објект препознавања, потребно унијети вјеран опис објекта препознавања, постављена питања и одговоре субјекта препознавања. Записник се може користити као доказ у кривичном поступку, а његову доказну вриједност, односно, доказну вриједност радње препознавања цијени суд на основу свог слободног судијског увјерења, које суд ствара „не на основу сведоковог суда него на темељу чињеница које он наводи и које је ставио у основу свог суда о идентитету одн. Различитости” (Водинелић, 1985: 586).

ЗАКЉУЧАК

Препознавање лица и предмета је могућа, али не и нужна радња у оквиру саслушања свједока. Одређује се у случају потребе да се провјери дати исказ свједока или у случају потребе да свједок потврди истовјетност предоченог лица или предмета са раније виђеним. Без обзира из ког разлога се одређује препознавање, оно увијек има двије фазе, фазу описа и фазу предочавања ради препознавања. Обје наведене фазе подразумијевају низ активности које је неопходно предузети, као што су добијање што детаљнијег описа лица, односно предмета; утврђивање способности перцепције свједока; утврђивање услова у којима су лице, односно, предмет, опажени; правилан одабир лица, односно, предмета који ће бити предочени; обезбјеђење услова (амбијента) предочавања; обезбјеђење фотографија у случају посредног препознавања; уколико је дошло до препознавања, детаљно утврђивање на основу којих карактеристика је оно извршено и др. Свака ова активност је, сама по себи, врло осјетљива и врло значајна. „Пропуст” у било којој фази препознавања може да резултира погрешним препознавањем.

Као што се види, резултат препознавања, зависи од више фактора. Наравно, на првом мјесту је субјекат препознавања, односно, свједок и његове способности да уочи, запамти, репродукује и препозна. Генерално, када се говори о свједоку као доказном средству у кривичном поступку, његова несигурност јесте управо у субјективним особинама сваког појединог свједока. Осим фактора који се везују за личност свједока, присутни су и бројни фактори који се односе на објекат препознавања, начин препознавања, као и сам догађај.

Како ће суд вредновати препознавање, не зависи од свједоковог „суда”. Опрезан свједок врло често неће бити категоричан ни у случају тачног препознавања, док ће лакомислен свједок бити категоричан и када није сигуран у свој исказ. Зато су у појединим ситуацијама пожељна судско-психолошка вјештачења свједока. Препознавање је много више од тврдње свједока да међу предоченим препознаје раније виђен објекат. Да би се користило као доказ, препознавање мора бити правилно испланирано, тактички исправно реализовано и на крају критички анализирано и провјерено. Резултат препознавања суд цијени као и остале доказе, прво појединачно, затим заједно са

свим осталим доказима, у складу са начелом слободне оцјене доказа које почива на начелима истине и слободног судијског увјерења.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Л. Ж. (1996). Одабрана дела. Београд: Глосаријум.
- Алексић, Ж. & Шкулић, М. (2020). Криминалистика. Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет.
- Баић, В. (2018). Криминалистичка психологија. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
- Vodinić, V. (1970). *Kriminalistika*. Split: Izdavačko preduzeće Prosveta; Redakcija Zbirke propisa.
- Водинелић, В. (1985). Криминалистика – откривање и доказување. Скопје: Факултет за безбедност и општествена самозаштита.
- Jokić, D. (2016). *Prepoznavanje lica i predmeta*. Banja Luka: Internacionalna asocijacija kriminalista.
- Марковић, Б. (1930). Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије. Београд: Народна штампарија.
- Рот, Н. (1990). Општа психологија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симовић Н. М. (2005). Кривично процесно право, увод и општи дио; Бихаћ: Правни факултет Универзитета у Бихаћу.
- Simović, N. M. & Simović, M. V. (2019). *Krivično procesno pravo – uvod i opšti dio* (peto izdanje); Бихаћ: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću.

Рад примљен: 15. 4. 2024.

Рад одобрен: 2. 9. 2024.

Приказ монографије аутора
доц. др Предрага Поповића

**„СТРАТЕГИЈА У КОНТРОЛИ ТЕРОРИЗМА СА ОСВРТОМ НА
БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ”**

DOI: 10.5937/zurbezkrim2401059J	COBISS.RS-ID 14136294	УДК 323.285(100):343.341(497.6)
---------------------------------	-----------------------	---------------------------------

Монографија аутора доц. др Предрага Поповића – „Стратегија у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину” представља детаљну обраду тероризма и његовом супротстављању као најактуелнијем безбједносном изазову савременог друштва. Издавач монографије је Универзитет Бања Лука, а издата је 2023. године. Обима је 419 страница, а у изради ове монографије кориштено је преко 300 актуелних извора, како страних тако и домаћих. Кориштени су уџбеници, научни радови, законски прописи, документи који третирају ову област, као и интернет извори.

Аутор је овај рад писао с циљем да представи стратешки приступ контроле тероризма, а посебан акценат је посветио актуелном стању третирања овог безбједносног проблема у Босни и Херцеговини. Дакле, ова монографија представља детаљну обраду тероризма као безбједносног феномена те супротстављања тероризму. У том смислу, овај рукопис у потпуности одговара садржају и структури рада.

Рад је писан прихватљивим стилем, јасним и разумљивим језиком те је на свеобухватан начин обрадио структуру која је постављена, а рад могу користити како студенти факултета тако и остала стручна, али и општа јавност. За потребе израде ове монографије је коришћена релевантна литература, а монографија је веома актуелна јер прати све савремене трендове који се односе на тероризам уопште, али и остваривање контроле над овим међународним безбједносним проблемом. Такође, у монографији су уважени сви актуелни законски и подзаконски акти који се односе на тероризам, сузбијање и контролу терористичких активности, спречавање финансирања тероризма и слично. Дакле, монографија несумњиво прати све савремене трендове који се односе на ову проблематику.

У погледу методологије, монографија је без примједби и представља комбинацију научних сазнања и практичних искустава до којих је аутор

дошао темељним анализама најактуелније литературе из ове области. Литература која је коришћена у монографији је адекватна и одговара сврси рукописа, док је цитирање исправно и коректно. Како би читаоци лакше разумјели садржај монографије, аутор је у њему навео доста адекватних примјера преваходно из стране праксе.

Монографија се састоји од уводних разматрања, три дијела и закључних разматрања. У уводним разматрањима аутор обрађује проблем, предмет и циљеве истраживања, представља и појашњава хипотезе и методе истраживања те образлаже научну и друштвену оправданост истраживања.

У првом дијелу обрађује основне карактеристике савременог тероризма, а посебну пажњу посвећује карактеристикама исламског фундаментализма и тероризма. Други дио ове монографије детаљно обрађује контролу тероризма у Босни и Херцеговини, као и контролу финансирања тероризма како на међународном нивоу тако и у Босни и Херцеговини. У трећем дијелу монографије аутор обрађује кривичноправни аспект контроле тероризма, затим кривичнопроцесне аспекте контроле тероризма, као и криминалистички приступ у контроли и супротстављању тероризму.

На крају, у закључним разматрањима ове монографије, аутор указује да је тероризам негативна друштвена појава која привлачи велику пажњу јавности због свог манифестовања и посљедица које производи по свако друштво, укључујући и Босну и Херцеговину. Из закључних разматрања се може видјети да свака држава настоји да се у што квалитетнијој мјери супротстави свим видовима терористичког дјеловања. Проведеним анализама и истраживањем које је реализовао за потребе ове монографије, аутор изводи и предлаже седам препорука, при чему се посебно издваја констатација да је потребно да полицијске агенције у свом раду константно примјењују стратегијску анализу и стратегијски приступ у борби против тероризма, јер ће њиховом примјеном резултати бити много већи. Такође, оне би требало на квалитетан начин да институционализују криминалистичко-обавјештајну дјелатност и да интензивирају рад по овом питању.

Предмет ове монографије одређује насловљена тема: Стратегија у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину. У монографији се аутор бавио истраживањем какав је квалитет процеса дерадикализације у Босни и Херцеговини? У којој мјери је законска регулатива која регулише надлежност полицијских агенција у Босни и Херцеговини у погледу кривичног дјела тероризма прилагођена поменути агенцијама? Какав је квалитет институционалне сарадње у погледу борбе против тероризма у Босни и Херцеговини? Каква је сарадња Босне и Херцеговине са међународном заједницом, Европском унијом и земљама из региона у погледу контроле тероризма? Дакле, ово су питања изузетне важности у разумијевању, прије свега, појма тероризма као једног од највећих безбједносних изазова у савременом друштву, а који је присутан и актуелан у готово свим дијеловима свијета.

Такође, аутор посебно дефинише циљеве истраживања, а циљеви рада се односе на утврђивање квалитета стратегије у контроли тероризма са

освртом на Босну и Херцеговину. Научни циљ рада је да се изврши научна дескрипција, са елементима класификације, научног обавјештења и научне прогнозе квалитета стратегије у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину. Након одређених циљева рада у уводном дијелу, аутор поставља и одређује хипотезе на којима заснива своје истраживање.

Пошто је на адекватан начин поставио хипотезе за истраживање које је основа ове монографије, у првом дијелу рада аутор обрађује основне карактеристике савременог тероризма. Тако да, прије свега, почиње од појмовног одређења тероризма обухватајући све проблеме који прате дефинисање тероризма. У том правцу објашњава институционалне, ванинституционалне дефиниције тероризма, али свакако и глобалне погледе на тероризам, при чему обухвата елементе тероризма у наведеним дефиницијама. У овом дијелу монографије, аутор се детаљно бави карактеристикама исламског фундаментализма и тероризма генерално, а акценат даје на државе Европске уније. Цијеним да је ово веома важно имајући у виду присутност радикалних исламских фундаменталиста у неким западноевропским земљама. Посебно говори о карактеристикама, стратегијама и тактикама муслиманског фундаментализма и радикализма те његовом утицају на радикализацију муслимана у Босни и Херцеговини. Такође се бави и питањем идеологије муслиманског тероризма и методама његовог ширења, као и утицајем терористичких организација у Босни и Херцеговини, што је такође значајно имајући у виду актуелно стање и политичко и безбједносно у Босни и Херцеговини и присутност значајног броја страних држављана са простора Блиског истока и неких азијских простора (Пакистан, Ирак и слично).

У другом дијелу ове монографије аутор пажњу посвећује контроли тероризма у БиХ. Тако прво полази од Стратегије БиХ за борбу против тероризма, гдје говори о примјени Стратегије, остварености главног циља али и потциљева Стратегије, те надзору на провођењем Стратегије БиХ за борбу против тероризма. У том смислу детаљно се осврће на активности БиХ у процесу дерадикализације, па говори и о учешћу политичара из БиХ у раду Мреже за подизање свијести о радикализацији. Дакле, радикализацију препознаје као озбиљан проблем па је, у складу с тим, у монографији и третира, а посебно се бави примјеном програма који се односе на спречавање радикализације у БиХ, којима је циљ спречавање регрутовања терориста на тлу БиХ. У овом дијелу монографије, аутор потребну пажњу посвећује и субјектима супротстављања тероризму у Босни и Херцеговини. При томе се посебно бави питањем сарадње субјеката на спречавању, откривању и доказивању тероризма у БиХ. Имајући у виду значај сарадње и размјене података, посебно елаборира сарадњу субјеката за спречавање тероризма у БиХ, са субјектима међународне заједнице, а, прије свих, са Европском унијом и земљама региона. Ово је веома важно питање, а у БиХ, пошто се ради о сложеној државној заједници у којој нису уређени односи између различитих полицијских агенција, односно, није на адекватан начин извршена подјела надлежности између тих агенција, још више добија значај. Овај дио моно-

графије на адекватан начин обрађује и проблем финансирања тероризма, што обухвата општа излагања о контроли финансирања тероризма, као и међународну конвенцију о сузбијању финансирања тероризма. Свакако да је у овом дијелу било незаобилазно објаснити Закон о спречавању прања новца и финансирању терористичких активности у Босни и Херцеговини. У том смислу, аутор је у овом дијелу говорио о облицима контроле финансијског дјеловања исламиста у БиХ, али и о контроли банака и других финансијских токова преко којих се врши финансирање терористичких активности. Јасно је да без добро уређеног система контроле финансирања тероризма није реално очекивати да се овај феномен држи под контролом држаних органа.

У трећем дијелу ове монографије, аутор говори о кривичноправним аспектима контроле тероризма. Прије свега, бави се питањем дефинисања кривичног дјела тероризма у складу са Варшавском конвенцијом и примјеном њених одредаба у БиХ. Да би читаоци ове монографије лакше схватили суштину теористичких активности, аутор објашњава основне карактеристике инкриминација кривичног дјела тероризма у БиХ, али и карактеристике кривичног дјела тероризма према Кривичном законнику Републике Српске. Посебно се осврће на елементе кривичног дјела тероризма и објашњава их тако да се врло лако може схватити суштина бића овог кривичног дјела. Након тога, у овом дијелу монографије, аутор говори и о кривичнопроцесним аспектима контроле тероризма. Имајући у виду сложеност и тежину овог кривичног дјела, он детаљно елаборира посебне истражне радње у циљу борбе против тероризма, а осврће се и на капацитете кривичног гоњења терориста у БиХ. Свакако да је незаобилазно питање у овом дијелу било и питање криминалистичког приступа у контроли и супротстављању тероризму. У том смислу аутор је посебно писао о превентивној полицијској дјелатности у циљу контроле тероризма те о оперативном раду полиције у контроли и сузбијању тероризма. Дакле, појаснио је класични криминалистичко-обавјештајни рад у супротстављању тероризму. Имајући у виду неадекватно уређен безбједносни систем у БиХ, аутор је посебно обрадио и материју која се тиче правног основа оперативног и криминалистичког рада различитих полицијских агенција унутар БиХ.

На крају се, на основу овога што је претходно изнесено, може закључити да је ова монографија на адекватан начин обрадила постављену структуру те дала квалитетна објашњења самог појма тероризма, али и јасно дефинисала значај стратешког приступа у сузбијању овог веома сложеног безбједносног проблема. Аутор је у закључним разматрањима објединио закључке до којих је дошао анализом теоријских ставова, међународних аката, судске праксе, као и на основу истраживања које је спровео (интервијуи и анкете). Проведено истраживање је потврдило постављене хипотезе, а такође је кроз монографију аутор на адекватан начин, цјеловито обрадио проблем и предмет истраживања, при чему је дескрипција била прихватљива, па овај рад може бити користан како студентима факултета тако и свима које ова проблематика интересује.

ФАКУЛТЕТ БЕЗБЈЕДНОСНИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

ЧАСОПИС ФАКУЛТЕТА БЕЗБЈЕДНОСНИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТА У БАЊОЈ ЛУЦИ

И

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У
БЕОГРАДУ

-УПУТСТВО АУТОРИМА-

Часопис *Журнал за безбједности и криминалистику* је научни часопис из области безбједности и криминалистике.

Часопис *Журнал за безбједности и криминалистику* објављује научне радове који третирају тематику безбједносних наука, криминалистике, форензике, заштите и спасавања, организације и послова полиције, специјалног физичког образовања и сл. Поред наведеног у часопису се објављују и радови из других сродних научних дисциплина који су тематски блиски профилу часописа.

У часопису се објављују оригинални научни радови, прегледни научни радови, претходна саопштења, научне критике, односно полемике или осврти, прикази научних конференција, књига и пројеката, који нису претходно објављивани нити се налазе у процедури разматрања у другом часопису, у целини или у дијеловима.

Своје чланке и приказе за објављивање можете регистровати преко сервиса SCIndeks на адреси <https://aseestant.ceon.rs/index.php/zurbezkrim/login>

Радове који не задовољавају основне критеријуме часописа у погледу структуре рада и правила цитирања, редакција неће узети у разматрање. Уколико рукопис одговара стандардима часописа, упућује се на анонимну рецензију. Сваки рад оцјењују најмање два рецензента, одабрана из реда

признатих стручњака из уже научне области. По извршеној рецензији, рукописи се шаљу ауторима с примједбама и приједлозима за отклањање недостатака. Кориговане рукописе, аутори треба да врате редакцији у року 14 дана од дана пријема захтјева за дораду и исправку рада. Преводе прихваћених радова врши овлаштени преводилац а трошкове превода сноси уредништво часописа.

Достављањем рукописа за објављивање у часопису, аутори пристају на постављање својих радова на интернет страници часописа, односно на интернет страници Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Аутори преносе на часопис право на објављивање достављених текстова и ниједан њихов дио не може се репродуковати без писмене сагласности уредника часописа. Часопис задржава и сва остала права, изузев уколико није другачије договорено с аутором.

Часопис излази на српском језику и енглеском језику, два пута годишње. Преводе прихваћених радова врши овлаштени преводилац а трошкове превода сноси уредништво часописа.

Аутори приликом писања радова за часопис *Журнал за безбједност и криминалистичку* треба да уважавају сљедећа правила:

I ТЕХНИЧКА УРЕЂЕНОСТ РАДА

- ✓ Рад мора бити сачињен у Microsoft Word-у, ћириличким писмом, фонтом Times New Roman, величине 12 pt.
- ✓ Рукописи, по правилу, не треба да буду дужи од 30.000 словних мјеста, са размацима.
- ✓ Научни радови морају да садрже: име и презиме аутора, назив и сједиште установе у којој ради, наслов рада, сажетак (апстракт) с основним налазима рада (обима до 150 ријечи), кључне ријечи (четири до шест), излагање суштине рада, закључак (до једне стране) и листу референци, те наслов рада. Саставни дијелови сажетка (апстракта) су: циљ истраживања, коришћени методи, резултати и крајак закључак.
- ✓ У уводу рада морају бити јасно наведени предмет, циљ и структура рада.
- ✓ Структура рада требала би да садржи сљедеће цјелине:
- ✓ Радови у којима се износе налази емпиријског истраживања пишу се по тачно одређеној структури која има општеприхваћени облик научних истраживања: увод, проблем, методолошки оквир истраживања, емпиријски резултати, дискусија и/или закључак и литературу.

- ✓ Теоријски радови: увод, главни дио структуриран у најмање два поглавља и закључак.
- ✓ Наслов рада: 12 pt, bold, централно равнање (alignment centered), велика слова.
- ✓ Име аутора/коаутора: 11 pt, централно равнање (*alignment centered*).
- ✓ Институције: централно равнање (*alignment centered*), навести испод имена аутора.
- ✓ Поред имена аутора навести име аутора за кореспонденцију, афилијацију и е-маил адресу у првој фус ноти у тексту (нпр. Др Марко Марковић је доцент на Факултету _____ Универзитета у Бањој Луци. Е-маил: xmakrovicmx@gmail.com).
- ✓ Апстракт и кључне ријечи: 11pt. потпуно равнање (*Alignment justified*).
- ✓ Текст рада: 12 pt, потпуно равнање (alignment justified), називи цјелина великим словима без редног броја (*Alignment centered*), називи подцјелина малим словима без редног броја *italic*, централно равнање.
- ✓ Литература: 11 pt, без редног броја испред; референтни извори се наводе према абecedном реду.
- ✓ Наслови слика: 11 p, *italic*, центрирано испод слике.
- ✓ Наслови табела: 11 p, *italic*, центрирано изнад табеле.
- ✓ Табеле и графички прикази треба да буду урађени у Microsoft Wordu. Свака табела и графикон треба да буду означени бројем и да имају одговарајући наслов (нпр: Табела 1, Графикон 1). Наслов и назив табеле и графикона стављају се изнад табеле и графичког приказа, док се извор наводи испод, уређен по правилима цитирања часописа.
- ✓ Једначине се пишу у одговарајућем графичком едитору за једначине (Microsoft Equation, MathType и други) и постављају се на почетак реда. На десном рубу реда, у истом реду у којем је написана једначина, у угластој загради треба назначити њен број, почевши од броја 1.
- ✓ Фотографије (слике) морају бити припремљене за црно-бијелу штампу, тј. ако је изворна слика у бојама које се у црно-бијелој штампи не разликују, боје се морају замијенити „растером“ тј. различитим графичким знаковима које је потребно објаснити у легенди. У слике се уноси само најнужнији текст потребан за разумијевање, као што су мјерне варијабле с њиховим димензијама, кратко објашњење на кривуљама и слично. Остало се наводи у легенди испод слике. Максимална величина слике је 13 cm x 17 cm.
- ✓ У листи референци, наводе се библиографске референце, као што су књиге, чланци и остали извори, као што су документи, закони,

новински чланци, коришћене интернет адресе и сл. Референце се исписују азбучним/абecedним редом у складу са предвиђеним стандардима.

II ПРАВИЛА ЦИТИРАЊА

- ✓ У часопису *Журнал за безбједност и криминалистику* користи се стил цитирања-АПА стандард (Publication Manual of the American Psychological Association 7th Edition). Цитирање аутора се врши у тексту, без подножних напомена. Напомене се стављају на крај документа, прије навођења литературе. С тим у вези аутори су дужни уважавати сљедећа правила цитирања:

1. ЦИТИРАЊЕ У ТЕКСТУ

- ✓ Књиге, чланци и дисертације се наводе на сљедећи начин: Када је у питању један аутор чији се дио књиге, чланка или дисертације цитира у загради се наводи презиме аутора, година издања књиге и број странице (Водинелић, 1996: 23), а уколико је у питању парафразирање или резимирање дијела текста аутора није неопходно наводити број странице (Водинелић, 1996).
- ✓ Наративно цитирање: Водинелић (1996)...
- ✓ Уколико се цитира страни аутор, презиме се наводи у изворном облику на страном језику (Roxin, 1963: 148).
- ✓ Цитирање два коаутора рада, у загради навести презиме оба коаутора и годину издања (Grellier & Goerke, 2006).
- ✓ Цитирање три, четири и пет коаутора рада, у загради навести презиме свих коаутора и годину издања (Rachal, Daigle, & Rachal, 2007). У сваком наредном цитирању наводи се презиме првог коаутора и латинска скраћеница *et al.* (Rachal et al., 2007).
- ✓ Цитирање шест или више коаутора рада, у загради навести презиме првог коаутора и латинска скраћеница *et al.* (Paraharalabos et al., 2007).
- ✓ Уколико се цитира више радова истог аутора, било књига или чланака, а уколико аутор има више објављених радова исте године који се цитирају, уз годину се додају латинична слова a, b, c, d, итд, послје чега слиједи само број стране (Лазаревић, 2000б: 67).
- ✓ Уколико се наводи више радова различитих аутора у истој загради потребно их је раздвојити тачком са запетом (Шикман, 2011; Мијлковић, 2012). У том случају радове поредати хронолошки према години када су објављени, почев од старијег издања.

- ✓ Секундарно цитирање се врши на сљедећи начин: (Вуковић, 2004, цитирано према Крстић, 2004: 110).
- ✓ Цитирање новинских чланака у тексту се врши на сљедећи начин:
 - ✓ Без аутора: (Независне новине (2017)
 - ✓ Аутор: (Марковић, 2017)
- ✓ Цитирање докумената и извјештаја у тексту се врши на сљедећи начин: (прво цитирање: Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС] 2012), наредно цитирање (МУП РС, 2012).

2. НАВОЂЕЊЕ ЛИТЕРАТУРЕ (на крају чланка)

- ✓ **Књиге:** презиме и прво слово имена аутора, година издања у загради, наслов књиге (курзивом), мјесто издања, назив издавача.

Примјер:

Игњатовић, Ђ. (1998). *Криминологија*. Београд: Номос.

- ✓ **Поглавља у књизи:** презиме и прво слово имена аутора, година издања у загради, наслов поглавља, у: прво слово имена (уредника), презиме (уредника), скраћена ознака уредништва (у загради), наслов књиге (курзивом), број прве и последње стране поглавља, мјесто издања, назив издавача.

Примјер:

Emerson, L., & Manalo, E. (2007). Essays. In L. Emerson (Ed.), *Writing guidelines for education students* (2nd ed, pp. 42-49). South Melbourne, Australia: Thomson.

- ✓ **Радови у часописима:** презиме и прво слово имена аутора, година издања у загради, назив рада, назив часописа (курзивом), број и број прве и последње стране рада:

Примјер са наведеним волуменом, односно годином издања:

Милашиновић, С. (2008). Суштина и узроци друштвених конфликта. *Наука, безбедност, полиција*, 13(1), 55-77.

Примјер без волумена, само број издања:

Strobl, R., Klemm, J., & Wurtz, S. (2005). Preventing Hate Crime: Experiences from two East-German Towns. *British Journal of Criminology*, 45, 634-646.

- ✓ **Докторске дисертације:** презиме и прво слово имена аутора, година издања у загради, наслов дисертације (курзивом), докторска дисертација, назив универзитета:

Примјер:

Липовац, М. (2016). Национална безбедност Републике Србије у регионалном безбедносном поткомплексу Западни Балкан. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет безбедности.

- ✓ Документа преузета са интернета:
Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, датум приступа страници и адресу интернет странице
Примјер:
(Републички завод за статистику Републике Српске [РЗРС]. (2009). *Статистички годишњак Републике Српске*. Преузето 2. 3. 2010. http://www.rzs.rs.ba/Publikacije/Godisnjak/2009/Godisnjak2009_Yearbook2009.pdf)
Cain, K. (2012, June 29). The Negative effects of Facebook on communication. *Social Media Today* RSS. Retrieved 26. 7. 2024 from <http://socialmediatoday.com>
- ✓ **Правни прописи:** пуним називом у куренту – обично, потом се курзивом наводи гласило у коме је пропис објављен, а послје запете број и година објављивања, поново у куренту – обично. Уколико ће се поменути закон цитирати и касније, приликом првог помињања послје црте наводи се скраћеница под којом ће се пропис даље појављивати (Закон о општем управном поступку – ЗУП, *Службени гласник РС*, бр. 13/02).
- ✓ Навођење **судских одлука** треба да садржи што потпуније податке (врста и број одлуке, датум када је донесена, публикација у којој је евентуално објављена).
- ✓ **Саопштења са научних скупова:** презиме и прво слово имена аутора, година у загради, наслов рада, назив конференције (курзивом), број стране у књизи апстраката у загради, место издања, назив издавача.
Примјер:
Kelly, L. (2011). Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Друга годишња конференција Виктимолошког друштва Србије-Жртве криминалитета и жртве рата: међународни и домаћи контекст, књига апстракта* (стр. 13). Београд: Виктимолошко друштво Србије & Prometej.
- ✓ **Чланци из новина:** презиме и прво слово имена аутора, година и дан у загради, наслов текста, назив новина, број стране у тексту, или интернет странице са које је текст преузет.
Примјер:
Гудељ, Ј. (2006, 23. октобар). Полиција чува крст изнад Мостара. *Независне новине*, Бања Лука. Преузето 17. 11. 2010. <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Policija-cuva-krst-iznad-Mostara-1473.html>

Поред наведеног, аутори треба да уважавају и сљедеће напомене:

- ✓ Инострана имена транскрибују се на ћирилици на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме наводи се у загради у изворном облику на страном језику курзивом, нпр: Годме (*Gaudemet*) или Шенке (*Schönke*).
- ✓ Члан, став и тачка прописа означава се скраћеницама чл, ст. и тач, а иза последњег броја не ставља се тачка (нпр. ЗКП, чл. 5, ст. 2, тач. 3 или КЗ, чл. 5, 6, 9 и 10 или ЗПС, чл. 4-12, итд).
- ✓ Латинске и друге стране ријечи, интернет адресе и сл. пишу се курзивом.
- ✓ Сви цитирани извори у тексту рада треба да се налазе у попису литературе.
- ✓ Извори који нису кориштени у раду не треба да се налазе у попису литературе.
- ✓ Када од истог аутора наводимо више радова, критеријум поретка је година издања (прво иду раније издати радови па новији).
- ✓ Ако се уз име аутора налази и коаутор, радови у коауторству се наводе иза ауторских.
- ✓ Ако рад нема аутора, наслов дјела или институција којој се приписује ауторство заузимају мјесто аутора, односно прво мјесто.
- ✓ Приликом писања рада потребно је правилно користити интелектуалну својину других аутора. Плагирање, односно преузимање туђих идеја, ријечи или других облика креативног израза без навођења аутора представља грубо кршење научне и издавачке етике. Плагирање представља кршење ауторских права, што је законом кажњиво.
- ✓ Уз рукопис аутори су дужни доставити потписану изјаву. Образац се налази на веб страници часописа: <https://fbn.unibl.org/casopis/>

Журнал за безбједност и криминалистику
Изјава аутора

Под пуном моралном, материјалном и кривичном одговорнишћу изјављујемо:

- а) да је рад под насловом _____ који је поднијет за објављивање у **Журналу за безбједност и криминалистику** оригиналан и у потпуности резултат нашег истраживања;
- б) да не крши ауторска права или друга права власништва трећих лица;
- ц) да је у складу са научним стандардима у погледу цитирања и навођења научних радова других аутора у тексту;
- д) да није објављен у другом часопису под овим или било којим другим насловом;

е) да није поднијет за објављивање у другом часопису, под овим или било којим другим насловом, све док уређивачки одбор Часописа не обавијести аутора о томе да ли је чланак прихваћен за објављивање или не;

ф) да не постоји/постоји сукоб интереса (наведите):

г) да ће након објављивања рада потписани аутори пренијети сва ауторска права издавачу у складу са политиком Часописа;

х) да ће, након што овај рад буде објављен у **Журналу за безбједност и криминалистику**, ако је исти рад поново штампан у било којем другом часопису, информације о објављивању рада у **Журналу за безбједност и криминалистику** бити наведене у фусноти и о томе бити обавијештен уређивачки одбор **Журнала за безбједност и криминалистику**;

и) да је допринос појединих аутора у припреми рукописа сљедећи (попуните табелу):

1. Концепт и дизајн истраживања
2. Стварање метода и техника истраживања
3. Прибављање и прикупљање емпиријских података
4. Обрада, анализа и представљање резултата
5. Писање рукописа
6. Критичко исправљање (ревизија) рукописа
7. Остало (навести)

Име и презиме	Допринос (1-7)	Потпис
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

Датум:

Потпис аутора:

ФАКУЛТЕТ БЕЗБЈЕДНОСНИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

ЧАСОПИС ФАКУЛТЕТА БЕЗБЈЕДНОСНИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТА У БАЊОЈ ЛУЦИ

И

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА
У БЕОГРАДУ

- УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА -

Поштовани,

Часопис Журнал за безбједност и криминалистику објављује научне радове који третирају тематику безбједносних наука, криминалистике, форензике, заштите и спашавања, организације и послова полиције, специјалног физичког образовања и сл. Поред наведеног у часопису се објављују радови из других сродних научних дисциплина који су тематски блиски профили часописа.

У часопису се објављују оригинални научни радови, прегледни научни радови, претходна саопштења, научне критике, односно полемике или осврти, прикази научних конференција, књига и пројеката, који нису претходно објављивани нити се налазе у процедури разматрања у другом часопису, у цјелини или у дијеловима.

Правилник о публикавању научних публикација („Службени гласник Републике Српске” бр. 77/17) је у својим одредбама (члан 53) као један од критеријума за категоризацију часописа предвидио и адекватност рецензија.

- Према члану 35. ставу 5. Правилника, Рецензија мора минимално садржавати:

1. оцјену оригиналности, односно научног или стручног доприноса рада,

2. оцјену актуелности рада,
 3. оцјену примјењене методологије,
 4. приједлог за сврставање у категорију или тип рада,
 5. оцјену коришћене литературе и
 6. сагласност за објављивање рада.
- Према члану 23. Правилника предвиђене су следеће врсте чланака:
 1. **Оригинални научни чланак** начелно је организован по схеми IMRAD за експериментална истраживања или на дескриптиван начин за дескриптивна научна подручја, у коме се први пут публикује текст о резултатима сопственог истраживања оствареног примјеном научних метода, које су текстуално описане и које омогућавају да се истраживање по потреби понови, а утврђене чињенице провјере.
 2. **Прегледни научни чланак** представља преглед најновијих радова о одређеном предметном подручју са циљем да се већ објављене информације сажму, анализирају, евалуирају или синтетизују, те доноси нове синтезе које такође обавезно укључују резултате сопственог истраживања аутора.
 3. **Крајко или прелиминарно саопштење** је рад, али мањег обима или прелиминарног карактера, у којем неки елементи IMRAD-а могу бити испуштени, а ради се о сажетом изношењу резултата завршеног изворног истраживачког рада или чланка који је у настајању (енгл. Working Paper).
 4. **Научна кријтика, односно полемика или осврт** је расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији, у којој аутор доказује исправност одређеног критеријума свог мишљења, односно потврђује или побија налазе других аутора.
 5. **Информативни прилог** је уводник, коментар и слично.
 6. **Приказ књиге, инструмената, рачунарске програма, случаја, научної догађаја и слично** јесте прилог у којем аутор процјењује правилност/неправилност неког научног или стручног рада, критеријума, поставке или полазишта, уз посебан нагласак на квалитет оцјењиваног рада.
 - Код процјене рада рецензенти треба да узму у обзир следеће:
 1. Припада ли рад по своме садржају *Журналу за безбједност и криминалистику*?
 2. Одговара ли садржај рада наслову?
 3. Да ли је рад у складу са стандардима предвиђеним за писање (упутство ауторима)?

4. Има ли рад све потребне дијелове предвиђене за његову категорију (нпр. оригинални научни рад: увод, методе, резултате, дискусија, закључак)?
 5. Да ли су слике и табеле прегледне и разумљиве?
 6. Да ли је литература цитирана у складу са Упутством ауторима?
- Остале напомене (члан 35. ставови 2, 4 и 6)
 1. Чланци се оцјењују описно.
 2. Образац Рецензије мора бити потписан ако је у штампаном облику, односно достављен на мејл уредништву за сваки појединачни рецензирани чланак.
 3. Рецензенти су дужни да укажу на могуће повреде етичких норми у раду.
 4. Рецензенти треба да наведу пуну референцу за један репрезентативни ауторски/коауторски рад из уже научне области као што је рад који су рецензирали.

